

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Факультет історії, політології та міжнародних
відносин

Кафедра міжнародної інформації

БУДАПЕШТСЬКИЙ МЕМОРАНДУМ: ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ

Дипломна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала студентка 6 курсу, 604 групи
Спеціальність 291 Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії

Цимбалюк Тетяна Петрівна

Керівник: к. іст. наук, доц. Карпо В.Л.

Рецензент:

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри _____

від _____

зав. кафедри _____ проф. Фісанов В.П.

Чернівці – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ.....	7
1.1. Поняття та специфічні особливості міжнародного договору (угоди) як правового явища у практиці міжнародних відносин.....	7
1.2. Теоретичні підходи до розуміння процедури укладання міжнародних договорів та аналіз джерельної бази дослідження щодо Будапештського меморандуму як джерела міжнародного права.....	21
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ПРИЧИН ПІДПИСАННЯ БУДАПЕШТСЬКОГО МЕМОРАНДУМУ.....	35
2.1. Питання визначення правового статусу Будапештського меморандуму.....	35
2.2. Характеристика зобов'язань сторін за Будапештським меморандумом.....	49
РОЗДІЛ 3 ПРОБЛЕМИ ТА НАСЛІДКИ БУДАПЕШТСЬКОГО МЕМОРАНДУМУ.....	58
3.1. Питання дотримання Будапештського меморандуму: позиція світової спільноти.....	58
3.2. Наслідки Будапештського меморандуму як гарантії територіальної та політичної незалежності України.....	72
ВИСНОВКИ.....	97
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	102
ДОДАТКИ.....	110

ВСТУП

Актуальність теми обумовлена значенням вивчення причин підписання та наслідків Будапештського меморандуму як гарантії територіальної та політичної незалежності України.

Як відомо, 5 грудня 1994 року президенти України, Росії, США та Великобританії підписали Будапештський меморандум – документ про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Згідно з ним РФ, США та Великобританія пообіцяли поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України, утримуватися від загрози силою та виступили проти її застосування щодо територіальної цілісності та політичної незалежності України, а також від чинення на неї економічного тиску. Крім того, підписанти пообіцяли домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки ООН з метою надання допомоги Україні, якщо вона стане жертвою акту агресії або об'єктом загрози агресії із застосуванням ядерної зброї. А також не застосовувати ядерну та будь-яку іншу зброю проти України, крім випадку нападу на них чи їхніх союзників.

Україна ж, зі свого боку, після підписання меморандуму, добровільно віддала свою ядерну зброю (на той момент ядерний потенціал України вважався третім після США та РФ – в Україні розміщувалися міжконтинентальні балістичні ракети, стратегічні бомбардувальники, здатні нести ядерну зброю, ядерні боєзаряди стратегічної зброї тощо.). Через півтора роки все це було перевезене до Росії. А ще через два десятки років Росія розпочала агресію проти України, анексувавши український Крим.

Варто зазначити, що офіційно жодна зі сторін за цей час так і не ратифікувала меморандум.

Мета дослідження полягає у вирішенні проблеми обґрунтування причин підписання Будапештський меморандуму та його наслідків, у контексті формування світового геополітичного простору.

Завданнями дослідження стали наступні:

1. Визначити поняття та специфічні особливості міжнародного договору (угоди) як правового явища у практиці міжнародних відносин.
2. Окреслити теоретичні підходи до розуміння процедури укладання міжнародних договорів та провести аналіз джерельної бази дослідження щодо Будапештського меморандуму як джерела міжнародного права.
3. Виявити проблемні питання визначення правового статусу Будапештського меморандуму.
4. Охарактеризувати зобов'язань сторін за Будапештським меморандумом.
5. Узагальнити позицію світової спільноти з питання дотримання Будапештського меморандуму.
6. Визначити наслідки Будапештського меморандуму як гарантії територіальної та політичної незалежності України.

Об'єкт дослідження – геополітичні відносини, що склалися опісля укладання Будапештського меморандуму.

Предмет дослідження – причини та наслідки підписання Будапештського меморандуму.

Методи дослідження. Вивчення теми роботи відбувалося за допомогою таких принципів та методів:

1) аналіз – метод аналізу використовувався під час проведення, зокрема, дослідження поняття та специфічних особливостей міжнародного договору (угоди) як правового явища у практиці міжнародних відносин. Також ми використали даний метод за кожним із розділів роботи, зважаючи на його універсальність та придатність для формування інформаційного простору дослідження;

2) узагальнення – встановлення загальних ознак і властивостей для групи об'єктів. Даний принцип дозволив сформулювати висновки та узагальнення відносно об'єкту дослідження;

3) порівняння – нами під час виконання дослідження було використано принципи порівняння для, зокрема, окреслення позиції світової спільноти з питання дотримання Будапештського меморандуму;

4) абстрагування – нами під час виконання дослідження даний принцип було застосовано з метою зосередження на наслідках Будапештського меморандуму як гарантії територіальної та політичної незалежності України;

5) синтез – за допомогою синтезування нами було систематизовано теоретичні підходи до розуміння процедури укладання міжнародних договорів та проведено аналіз джерельної бази дослідження щодо Будапештського меморандуму як джерела міжнародного права;

6) індукція – даний метод дозволив нам, за допомогою наведення окремих міркувань щодо об'єкту дослідження, прийти до логічного загального висновку;

7) діалектичний метод дозволив, на підставі розділення цілого на частини, виділити структурні елементи та фактори з питання визначення правового статусу Будапештського меморандуму;

8) системний метод дав змогу охарактеризувати зобов'язань сторін за Будапештським меморандумом.

Окрім того, при написанні магістерської роботи використано властиві юридичній науці методи: формально-логічний, нормативний, порівняльно-правовий, системно-структурний методи.

Наукова новизна одержаних результатів:

- дістало подальшого розвитку поняття міжнародного договору (угоди) як правового явища у практиці міжнародних відносин;

- уточнено теоретичні підходи до розуміння процедури укладання міжнародних договорів та здійснений аналіз джерельної бази дослідження щодо Будапештського меморандуму як джерела міжнародного права;

- вперше формалізовано питання визначення правового статусу Будапештського меморандуму;

- проведена комплексна характеристика зобов'язань сторін за Будапештським меморандумом;

- уточнено специфіку реалізації геополітичних відносин з питання дотримання Будапештського меморандуму;

- конкретизовано наслідки Будапештського меморандуму як гарантії

територіальної та політичної незалежності України.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що його результати становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес, зокрема, висновки та рекомендації можуть використовуватися:

- у науково-дослідній сфері – під час подальшого розроблення теоретико-правових питань щодо гарантій безпеки у сфері ядерного співробітництва країн;
- у правотворчості – для внесення уточнень до низки законодавчих та підзаконних актів;
- у навчальному процесі – під час викладання окремих дисципліни, а також для підготовки матеріалів навчальних підручників та посібників з даної проблеми.

Структура магістерської роботи обумовлена поставленою метою та завданнями дослідження та складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел і літератури, додатків. Загальний обсяг магістерської роботи складає 112 стор., з них 2 стор. – додатки, 8 стор. - список використаних джерел (78 найменувань). Обсяг текстової частини роботи складає 102 стор.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ

1.1. Поняття та специфічні особливості міжнародного договору (угоди) як правового явища у практиці міжнародних відносин

Зазначимо, що легальне визначення міжнародного договору міститься у п. 1 «а» ст. 2 Віденської конвенції «Про право міжнародних договорів» (1969 р.), згідно з якою міжнародний договір визначається таким чином: «Міжнародний договір означає міжнародну угоду, укладену між державами в письмовій формі та врегульовану міжнародним правом, незалежно від того, чи міститься така угода в одному документі, у двох або кількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування» [1].

В даному випадку йдеться не про угоду як таку, а про договірні відносини, що породжуються цією угодою, оскільки об'єктом міжнародного права є міждержавні відносини, в даному випадку - відносини, пов'язані з укладанням, дією та припиненням дії договору.

Стаття 2 зазначеної Конвенції [1] містить спеціальну термінологію (легальний тезаурус), що застосовується у міжнародно-договірній сфері: договір, ратифікація, прийняття, затвердження, приєднання, міжнародний акт, повноваження, застереження, що бере участь у переговорах, держава, учасниця, третя держава, організація. При цьому у ч. 2 спеціально зазначається, що вживання термінів у цій Конвенції не торкається вживання цих термінів або значень, які можуть бути надані їм у внутрішньому праві будь-якої держави.

Найбільший інтерес у питанні визначення міжнародного договору мають думки вчених-юристів. «Термін «договір», - писав американець Д. Філд у своєму проєкті Кодексу міжнародного права, - означає письмову угоду між двома чи більше націями для встановлення чи скасування акту, що створює, припиняє чи іншим чином торкається міжнародного права чи правовідносин» [15, с. 112].

На думку Є. Львова «міжнародний договір - це угода двох чи декількох держав щодо державних верховних прав з метою встановлення, визначення, зміни чи припинення політичних чи юридичних відносин між ними» [51, с. 77].

Ф. Ліст писав, що «міжнародно-правовий договір є угода волі, що відбулася між двома чи кількома державами щодо державних верховних прав» [53, с. 67].

Цікавим є визначення Т. Сироїд, яка розуміє міжнародний договір як угоду не лише між державами, а й взагалі суб'єктами міжнародного права: «Міжнародний договір є свідоме та добровільне об'єднання узгоджених волевиявлень, щонайменше двох суб'єктів міжнародного права, яке спрямоване на виникнення, зміну чи скасування правових відносин» [64, с. 84].

Загалом, наведені визначення міжнародного договору містять положення про те, що міжнародний договір є угодою або узгодженим волевиявленням держав та інших суб'єктів міжнародного права.

Таким чином, угода передбачає узгоджену волю та волевиявлення сторін. Причому вони мають такий взаємний зв'язок, який не допускає в подальшому їх односторонньої зміни. Реалізуючись в договорі у вигляді угоди, воля сторін продовжує розвиватися, наповнюючись новим змістом, під впливом мінливих зовнішніх чинників. Проте такі зміни також взаємно узгоджені сторонами. Слід зазначити, що будь-яка угода між державами є міжнародним договором. Проте, сама природа сторін не робить укладені ними міждержавні угоди об'єктом міжнародного права.

Традиційно міжнародні договори поділяються за колом учасників на двосторонні та багатосторонні, які, у свою чергу, можуть бути як з необмеженою кількістю учасників (універсальні, загальні), так і з обмеженою кількістю учасників (регіональні, партикулярні).

Залежно від статусу суб'єкта, який укладає договір, розрізняють міждержавні, міжурядові та міжвідомчі міжнародні договори.

Безумовно, всі перераховані вище договори є договорами держави в цілому, і саме вона несе відповідальність за їх виконання. Отже, договори різних видів відповідно до міжнародного права мають рівну юридичну силу.

За можливістю приєднання інших учасників виокремлюють закриті (тобто договори, участь у яких залежить від згоди їх учасників) та відкриті (тобто договори, учасниками яких можуть бути будь-які держави незалежно від того, чи є згода інших держав, що беруть у них участь, чи немає) [57, с. 110].

За об'єктом виокремлюють міжнародні договори з політичних питань, договори з правових питань, договори з економічних питань тощо. Хоча межі поділу договорів у рамках класифікації за цим критерієм досить умовні, оскільки міжнародний договір може охоплювати різні сфери діяльності держави.

Але найцікавішою є класифікація за критерієм юридичного змісту та критерієм необхідності видання внутрішньодержавних актів. Зокрема, залежно від юридичного змісту міжнародного договору виокремлюють нормовстановлюючі договори і такі, якими не встановлюються норми права. Перша група міжнародних договорів розглядалася і розглядається досі як група загальних (абстрактних) норм, що формують міжнародне право договорів, а друга група - група приватно-правових договорів, що укладаються з конкретних питань і не створюють загальних норм.

Р. Трінель, розмежовуючи міжнародні договори на які встановлюють правові норми та їх не встановлюють, стверджував, що у ненормативних міжнародних договорах має місце розмежування волі договірних сторін, спрямованої на різні цілі, тому можуть встановлювати лише суб'єктивні права та обов'язки. У той час, як нормовстановлюючі договори, якщо точніше нормовстановлюючі угоди, передбачають збіг волі сторін та їх злиття в загальну волю [51, с. 80].

Автор виходив з того, що у міжнародному праві тільки вища воля може створювати норми, обов'язкові для держав. Як вищу волю Г. Трінель називає загальну волю, створену єдністю волевиявлень двох і більше держав. Саме вона, на його думку, є джерелом міжнародного права [51, с. 80].

Однак таку позицію поділяли не всі правознавці. Ф. Кожевніков, наприклад, вважав, що нормотворчі закони (договори-закони) та договори-угоди в принципі мають у тій чи іншій мірі правотворчий характер, оскільки ними встановлюються правила поведінки яких їх учасники зобов'язані дотримуватися. Все залежить тільки від суб'єктного складу та сфери (масштабів) поширення зобов'язань [51, с. 80].

Залежно від необхідності видання внутрішньодержавних актів для застосування норм міжнародного договору виокремлюють здійсненні та нездійсненні міжнародні договори.

Ця концепція поділу договірних положень отримала безліч різних за своєю суттю оцінок. Саме поняття «здійсненність» розуміється у двох аспектах. Я.Броунлі, розглядаючи поняття «здійсненність/самоздійсненність», зазначає, що термін «самовиконання» може застосовуватися для вираження того принципу певної системи національного права, згідно з яким деякі норми міжнародного права не потребують інкорпорації для надання їм внутрішньодержавної сили. На його думку, національний суд з метою тлумачення може виходити з того, що зобов'язання, що виникло з міжнародного договору, не може існувати всередині країни без ухвалення спеціального внутрішнього законодавства [53, с. 112].

Також розуміння поняття «самоздійсненність» полягає в тому, що самоздійсненним вважається договір, якщо він має здатність стати частиною національної правової системи і, набуваючи якостей внутрішньодержавного закону або адміністративного акту, мати юридичну дію без необхідності вжиття додаткових заходів законодавчого чи адміністративного характеру.

Інше розуміння терміну «самоздійсненність» пов'язується передусім з тим, чи здатний договір створити права та обов'язки, які можуть бути захищені індивідом безпосередньо у суді, чи договірні положення сформульовані в такий спосіб, що мають на увазі лише необхідність прийняття державою спеціального імплементаційного законодавства [53, с. 112].

Різниця між вказаними вище договірними положеннями пов'язана, в першу чергу, зі ступенем повноти, завершеності зобов'язань, що містяться у міжнародному договорі.

Тобто з тим, чи вимагають умови договору від держав прийняття будь-яких додаткових норм законодавчого чи адміністративного характеру для реалізації міжнародних договірних зобов'язань у національних правових системах або норми, що містяться в договорах, настільки досконалі, що можуть бути застосовані національними судами без необхідності видання імплементаційного законодавства.

Зазначимо, що дуалістичними є держави, у яких міжнародні договори не стають частиною національної правової системи, доки законодавчий орган не ухвалить закон, який інкорпорує договір у внутрішньодержавне право. Усі договори потребують імплементаційного законодавства, щоб мати внутрішньодержавну правову дію.

Наприклад, у Великій Британії проводиться чітка різниця між дією міжнародних договорів у міжнародному праві та їх дією у внутрішньодержавному праві.

У міжнародно-правовому відношенні договір стає чинним, якщо він ратифікований королевою і набув чинності, однак у внутрішньодержавному плані він не застосовується, доки не прийнято акт парламенту, який надає йому чинності у внутрішньодержавній сфері.

У більшості країн загального права наслідують цю традицію та заперечують безпосередню внутрішньодержавну дію міжнародних договорів без видання відповідного законодавства.

Інкорпорація договірних положень у національне право може набувати низки основних форм. Так, текст договору може додаватися до акту парламенту, у якому передбачається, що договірні положення мають чинність закону.

Істотні положення договору можуть матеріально відтворюватись (у тому числі у перетвореному вигляді) у законах. Крім того, в законі може міститися або

відсилання до певного договору та уточнюватися обставини, за яких він застосовується, або відсилання до договорів у конкретній сфері.

Зрештою, договір може бути імплементований органами виконавчої влади на основі закону чи власних повноважень. Багато договорів, ратифікованих моністичними державами, як і в дуалістичних державах, потребують участі законодавчих органів для імплементации у внутрішньодержавній сфері.

Для країн, що дотримуються дуалістичної теорії співвідношення міжнародного і внутрішнього права, міжнародний договір, який набув чинності, але не стає частиною національного права, автоматично не інкорпорується у національне право.

З метою реалізації міжнародних договірних зобов'язань у національній правовій системі потрібне прийняття окремого законодавчого чи адміністративного акту (залежно від характеру передбачених у договорі зобов'язань). У такому акті матеріально відтворюється в тій чи іншій формі зміст міжнародного договору, тобто встановлюються норми, що відповідають правилам, передбаченим у договорі, і тим самим його положенням, здійснення яких має відбуватися на національному рівні, надається дія у внутрішньодержавній сфері, у тому час як сам договір немає сили у національному праві, може бути безпосередньо застосований у внутрішньодержавних відносинах.

Для надання положенням міжнародного договору дії у внутрішньодержавному праві можуть використовуватися різні методи: від зміни норм чинного законодавства і прийняття нових законів до застосування припису, що міститься в законі, про те, що міжнародний договір або його відповідні положення повинні мати чинність національного закону.

У зв'язку з тим, що положення міжнародного договору набувають чинності у внутрішньодержавному праві тільки якщо вони інкорпоровані актом законодавчого або адміністративного характеру, договірні положення не є безпосередньо застосовними і не мають самоздійсненної дії.

Прикладом дуалістичного підходу до реалізації міжнародних договірних зобов'язань є Ірландія. Щоб бути застосовними у внутрішньодержавній сфері, ратифіковані міжнародні договори мають бути інкорпоровані або актом парламенту, або шляхом внесення поправок до Конституції. «Міжнародна угода не є частиною внутрішньодержавного права, якщо інше не встановлене парламентом».

Така норма прямо зафіксована у п. 6 ст. 29 Конституції країни. Якщо ж уряд вважає за необхідне, щоб положення міжнародної угоди мали дію у внутрішньодержавному праві, він звертається до парламенту з пропозицією про ухвалення відповідного законодавства.

У Канаді укладання міжнародних договорів є функцією органів виконавчої влади, тоді як здійснення договірних зобов'язань, якщо вони тягнуть за собою зміну внутрішньодержавного права, потребує акта органів законодавчої влади. Тому імплементація у вигляді статуту чи постанови необхідна для надання договорам внутрішньодержавної правової дії. Згідно з прийнятим у 2002 р. рішенням Верховного суду Канади «норми міжнародних договорів не є зобов'язуючими в Канаді, поки вони не інкорпоровані в канадське право актом законодавства».

Виокремлюють два способи, що використовуються законодавчим органом для надання дії міжнародним договорам у внутрішньодержавній сфері Канади: інкорпорація через відсилання та гармонізація.

Перший спосіб безпосередньо імплементує договір або шляхом відтворення його положень у самому статуті, або шляхом включення його тексту до додатку до статуту та вказівки про те, що він є частиною статуту. Коли ж законодавець імплементує міжнародний договір за допомогою гармонізації, то договірні положення адаптуються до особливостей внутрішньодержавного права, щоб перероблена відповідно до правил договору законодавча норма враховувала особливості національної правової системи.

При цьому нерідко використовуються обидва способи, коли одна частина договору безпосередньо інкорпорується до статуту, тоді як інша частина інкорпорується шляхом гармонізації.

Аналізуючи практику Канади, дослідники описують низку методів імплементації міжнародних договірних зобов'язань: дослівна інкорпорація тексту договору (його частини) до статуту з наданням тексту договору чинності закону; текст договору додається до статуту, в якому міститься посилання на текст договору (його частини); перетворення договірних положень у текст, що використовується в статутах; включення до статутів положень, що передбачають прийняття імплементаційних постанов чи рішень генерал-губернатором у Раді, міністром або незалежним трибуналом; прийняття органами виконавчої влади постанов з метою надання чинності міжнародним договорам; імплементація міжнародних договорів з урахуванням норми Конституції, вже існуючого федерального чи провінційного законодавства, загального права, включаючи королівську прерогативу.

Наприклад, в Індії міжнародні договори не є самоздійсненними і потребують імплементаційного законодавства у разі, якщо норми існуючого законодавства розходяться з міжнародними договірними зобов'язаннями. Якщо міжнародний договір лише відтворює положення існуючого внутрішньодержавного права, прийняття будь-якого нового закону не потрібно, і існуючі норми продовжують застосовуватися.

Якщо ж норми внутрішньодержавного права та становища міжнародного договору розходяться, необхідно нове законодавство задля надання дії положенням договору у внутрішньодержавній сфері. Відповідно до ст. 253 Конституції парламент має повноваження видавати закони щодо всієї або частини території Індії для реалізації договорів, угод або конвенцій з іншими державами.

Якщо згідно з Конституцією для імплементації міжнародного договору не потрібно прийняття закону і не існує законодавчого обмеження повноважень

виконавчої влади, то уряд має право самостійно вжити заходів для виконання договірних зобов'язань.

У Малайзії укладання міжнародних договорів належить до компетенції виконавчої влади. Щодо надання договірним положенням дії у внутрішньодержавній сфері, то для того, щоб міжнародні договори набули такої дії, обов'язковим є прийняття законодавства парламентом. У цьому полягає різниця між зобов'язанням держави бути пов'язаним договором з міжнародного права і спроможністю національних судів застосовувати норми, які містяться у договорі.

Навіть якщо договір ратифікований виконавчою владою і стає обов'язковим з міжнародного права, він не діє у внутрішньодержавній сфері, поки парламент не ухвалить закон, що надає йому легітимізації такої дії. Ратифікація не означає, що положення міжнародного договору стають застосовними у внутрішньодержавному праві. Норма ст. 76 (Підп. «а» п. 1) Федеральної конституції про те, що парламент має компетенцію приймати закони з метою виконання договору, угоди або конвенції з іноземними державами, вказує на те, що Малайзія дотримується доктрини трансформації.

Розрізняють три способи імплементації міжнародних договорів, у яких договірні правила, відтворені у законодавстві Малайзії, стають обов'язковими до застосування.

По-перше, це видання статуту (*enabling statute*), в якому договірні положення повністю відтворюються, надаючи цим договором силу закону.

По-друге, шляхом імплементаційного законодавства, яке пристосовує правила, які є у договорі, до особливостей національної правової системи, хоч і відтворює повністю договірні становища.

По-третє, прийняття поправок до вже існуючих законів відповідно до вимог, що впливають із міжнародного договору.

У Мальті для реалізації міжнародних договірних зобов'язань необхідне прийняття акту парламенту. Відповідно до Акту про ратифікацію міжнародних договорів «жодне положення договору не стає і не є застосовним як частина

права Мальти, крім як за допомогою або відповідно до акту парламенту» (п. 3 ст. 3).

Замбія дотримується дуалістичного підходу до «доместикації» (domestication) міжнародних договорів. У прийнятому парламентом Акті від 6 червня 2016 р. № 34, присвяченому ратифікації міжнародних угод та процесу доместикації, доместикація визначається як така, що означає надання правової дії міжнародній угоді або її частині за допомогою законодавства або за допомогою будь-яких інших застосовних засобів (ст. 2).

Відповідно до ст. 12 Акту доместикація міжнародної угоди може бути реалізована за допомогою закону, у додатку до якого міститься його текст, або шляхом викладення в законі положень міжнародної угоди, що вимагають здійснення певних заходів або вжиття конкретних заходів, з поміщенням тексту угоди у додаток. Крім того, доместикація міжнародної угоди може здійснюватися шляхом викладення її переформульованих умов у законі та розміщення тексту угоди в додатку, або прийняття в законі всіх умов міжнародної угоди, або за допомогою інших застосовних засобів.

В Ізраїлі, який дотримується підходу Великобританії до реалізації міжнародних договірних зобов'язань, норми звичаєвого міжнародного права застосовуються у внутрішньодержавних судах, якщо вони не суперечать національному законодавству, тоді як конвенційні міжнародно-правові норми застосовуються, лише якщо вони інкорпоровані у національне право законодавством.

Оскільки укладання міжнародних договорів віднесено до компетенції уряду (до Кнесету в порядку інформації надсилається лише текст договору за два тижні до його ратифікації), виходять з того, що договори автоматично не можуть включатися до внутрішньодержавного права. В іншому випадку уряд мав би повноваження приймати закони без участі парламенту.

Для того щоб договірні положення могли діяти в праві Ізраїлю, вони потребують імплементації за допомогою первинного чи вторинного законодавства. Тільки такою мірою, якою договірні сторони відображають

норми простого міжнародного права, ці положення вважаються «частиною права держави».

У результаті суди застосовують імплементаційне законодавство, а не сам договір. Сторони не можуть посилатися на положення міжнародного договору, який не імплементований у внутрішньодержавному праві.

Інкорпорація положень міжнародних договорів здійснюється у різний спосіб. Істотні договірні положення можуть включатися до законів, що приймаються Кнесетом.

У законодавстві, прийнятому парламентом, може бути відсилання до певного договору та уточнюватися обставини, за яких він застосовується. Закон може містити посилання на зобов'язання, що випливають з договору, або посилання на будь-який договір у певній сфері. Органи виконавчої влади можуть уповноважуватися законом на прийняття регулюючих документів, що надають чинності міжнародним угодам у внутрішньодержавній сфері, або спиратися на вже надані законом повноваження для видання регулюючих документів для інкорпорації угод у певних галузях.

Водночас у державах-учасницях Європейського Союзу, які дотримуються дуалістичного підходу, міжнародні договори, що регулюють відносини в рамках ЄС, на відміну від інших договорів автоматично інкорпорується у внутрішнє право, мають верховенство і застосовуються безпосередньо. В Україні, хоча міжнародні договори визнаються частиною її правової системи, безпосередньо діючими є лише ті, які вимагають видання внутрішньодержавних актів.

У державах, право яких дозволяє реалізовувати міжнародні договірні зобов'язання за допомогою автоматичної інкорпорації, принаймні деякі договори потребують участі законодавчих органів для надання їм дії у внутрішньодержавній сфері.

Міжнародні договори, будучи за своєю суттю міжнародними угодами, мають різні форми та назви: власне договір (угода), конвенція, угода, пакт, меморандум, протокол та ін. При цьому кожен вид своєрідний і може вимагати

специфічних юридико-технічних прийомів. Проте всі договори мають деякий набір ознак, які необхідно враховувати під час їхньої підготовки.

Класична схема договору вимагає преамбули, визначення його мети та завдань, понятійного апарату (визначення понять та термінів), змістовної частини, встановлення порядку та умов набрання чинності договором, визначення порядку врегулювання спорів, заключних та перехідних положень.

Преамбула міжнародного договору має особливу форму побудови. У ній сторони, заявляючи про свою відданість принципам міжнародного права, визначають напрямок розвитку міжнародних відносин у регульованій договором галузі, заявляють про прагнення слідувати прийнятими домовленостям. У ряді випадків за відсутності преамбули її певною мірою, щоправда, у суворій формі, може замінити формулювання мети і завдань договору.

Виняткової уваги під час підготовки міжнародного договору вимагає відпрацювання понятійного апарату. Усі формулювання, всі терміни та поняття повинні бути ретельно вивірені, не містити умовностей та двозначностей. Важливо, щоб сторони вкладали у них однаковий зміст.

Змістова частина договору не має певної схеми і будується з урахуванням предмета договору. Безумовною вимогою до тексту договору в цій частині має бути логічна послідовність, повнота охоплення проблемних питань, чіткість формулювань та продуманість структурної побудови.

Міжнародний договір, незалежно від його учасників і предмета регулювання, є нормоутворюючим у тому сенсі, що містить правові норми, засновані на узгодженні волі та інтересів країн. Інша річ, що це можуть бути норми універсальні чи локальні, які уповноважують або зобов'язують, імперативні чи диспозитивні, але так чи інакше кожен міжнародний договір є джерелом міжнародного права. Текст договору має бути з усією ретельністю перекладено мовами країн-учасниць. Крім того, він складається англійською мовою як загально визнаною мовою міжнародного спілкування.

При проектуванні та під час підготовки тексту договору використовуються певні вироблені практикою універсальні вимоги та прийоми юридичної техніки. Вони стосуються мови, структури, оформлення та ін.

Необхідний перелік загальних вимог, що висуваються до міжнародного договору: повнота правового регулювання відповідної сфери відносин; відсутність протиріч як у самому договорі, так і з іншими нормами міжнародного права; ясність, простота та доступність мови викладу договору; логічна послідовність викладу змісту договору; стислість; виключення дублювання; конкретність та точність формулювань, однаковість використання понять та термінів [51, с. 80].

Використовувані терміни та поняття мають бути тотожними за змістом. Кожне поняття позначається відповідним терміном, а на позначення тих самих понять використовуються одні й самі терміни. Доцільно давати визначення маловідомих спеціальних термінів. Якщо терміни багатозначні, у проекті вказується, яке значення їм надається.

Термінологія проекту має відповідати загальноприйнятій у міжнародній практиці та, по можливості, у національному законодавстві держав-учасниць. Формулювання мають бути чіткими, аббревіатури лише загальноприйняті.

Визначення термінів, що мають значення для проекту договору в цілому, наводяться в його окремій структурній частині, яка, як правило, міститься на початку основної (змістовної) частини тексту. Визначення термінів, які мають значення частини проекту договору, наводяться у цій частині проекту.

Велика увага приділяється правильному використанню назви офіційних органів та організацій.

З метою уникнення повторень у тексті договору застосовуються різноманітні посилання. Це може бути посилання на окремі положення самого договору, і навіть інші діючі міжнародні правові акти. В останньому випадку необхідно вказати офіційну назву документа, дату його прийняття, а також точну вказівку положення, на яке робиться посилання. При багаторазовому вживанні назви також застосовується обумовлена раніше скорочена модель. При згадці в

тексті договору (проекту договору) основних міжнародних документів наводити їх реквізити не слід.

Якщо в договорі (проекті договору) робиться посилання на положення, що містяться в ньому, то це обов'язково обумовлюється з використанням прикметника «справжній» [53, с. 115].

Міжнародні договори, як і будь-які юридичні акти, підлягають тлумаченню всіма відомими способами: легальним, формально-юридичним, логічним, структурним, системним, лінгвістичним та ін. На міжнародні договори поширюються встановлені міжнародним правом правила техніко-юридичного тлумачення.

І хоча Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. закріплює порядок тлумачення міжнародних договорів (ст. 31-33), вона все ж таки не вирішує всіх питань, пов'язаних з міжнародними договорами.

Тому велике значення при тлумаченні міжнародних угод мають також звичаєво-правові норми міжнародного права як норми, що складаються за допомогою міжнародної практики держав у вигляді окремих дій (або «осмисленої» бездіяльності за певних обставин), а також мовчазного правового переконання в тому, що за таких обставин слід чинити саме так, а не інакше (*opinio juris*).

Отже, міжнародний договір - це угода між двома чи кількома державами чи іншими суб'єктами міжнародного права, вчинена у письмовій формі, незалежно від того, чи міститься ця угода в одному, двох або кількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від його конкретного найменування. Міжнародний договір є основним джерелом міжнародного права.

Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. за роки свого існування стала символом міжнародного правопорядку, де домінують норми права, закріплені в багатосторонніх угодах.

Обов'язковість положень міжнародних договорів, однак, постійно ставиться під сумнів, оскільки в умовах глобалізації розвинуті держави дотримуються своїх міжнародних зобов'язань не під страхом політичних

санкцій, таких як реторсії та репресалії, але через необхідність підтримання високої репутації та авторитету на міжнародній арені.

Раціональність виконання міжнародних угод на національному рівні часто піддається критиці через те, що, по-перше, окремі міжнародні зобов'язання себе зжили, а по-друге, будь-яке договірне обмеження суверенітету держави покликане досягати економічних та/або політичних цілей.

Очевидно, що односторонній вихід держави з міжнародного договору можливий лише на заздалегідь узгоджених умовах, проте звичайна практика виконання міжнародних зобов'язань демонструє, що зміст принципу *pacta sunt servanda* багато в чому залежить від тлумачення норм міжнародного права, продиктованого доктриною конституційного правосуддя та законодавчою політикою.

1.2. Теоретичні підходи до розуміння процедури укладання міжнародних договорів та аналіз джерельної бази дослідження щодо Будапештського меморандуму як джерела міжнародного права

В практиці міждержавних зносин немає чіткої ієрархії або змістовної специфіки щодо використовуваних назв укладених міждержавних документів. Це призводить до виникнення теоретичних питань щодо юридичного аналізу таких документів та їх ролі як регулятора міжнародних відносин. У той же час використання цих документів на практиці свідчить про важливість та значущість використання меморандумів різної юридичної сили державами, які хочуть будь-якими правовими способами вирішувати існуючі проблеми через міждержавне співробітництво.

Зазначимо, що джерелами міжнародного права є встановлені державами у процесі правотворчості форми здійснення узгоджених рішень, форми існування міжнародно-правових норм. Традиційно застосовуються два види джерел міжнародного права - міжнародний договір та міжнародний звичай.

Як ми виявили вище, міжнародні договори утворюють правову основу міждержавних відносин, будучи засобом підтримки загального миру та безпеки, розвитку міжнародного співробітництва відповідно до цілей та принципів Статуту ООН. Договори укладаються для конкретного та чіткого визначення взаємних прав та обов'язків сторін, а отже важливо правильно підійти до процедури їх укладання [62, с. 27].

Про важливість інституту міжнародного договору для всієї системи міжнародного права свідчать дослідження багатьох науковців. Відомий юрист-міжнародник Ф. Ф. Мартенс у своїй книзі «Сучасне міжнародне право цивілізованих народів», яка вийшла в Санкт-Петербурзі в 1904 р. писав наступне: «Трактати, які укладаються задля забезпечення інтересів держави, є показником ступеня розвитку, на якому перебувають громадянське та культурне життя народів, котрі їх укладали, і того, наскільки правильно влаштовано їх державний порядок» [46].

Договори укладалися державами задовго до того, як виникла сама ідея правового регулювання міждержавних відносин. З початком процесу формування держав договори слугували не лише для виконання державою зовнішніх функцій, а й внутрішніх. Зокрема, договір, укладений у XIII ст. до н.е. між фараоном Єгипту і царем хетів, передбачав надання допомоги не тільки у війні із зовнішніми ворогами, а й у разі повстання рабів. Була передбачена і взаємна видача політичних біженців.

Саме договірна форма є єдиним засобом ефективного регулювання питань, які виникають між незалежними утвореннями. Нині міжнародне договірне право є найрозвинутішою галуззю міжнародного публічного права і базовою для всієї системи.

У Віденській конвенції наголошується на важливості договорів в історії міжнародних відносин та зростання значення угод як джерела міжнародного права і засобу розвитку мирного співробітництва між націями, незалежно від відмінностей у їх державному та суспільному ладі.

Тобто, держави з давніх часів визначали свої права та обов'язки за допомогою укладання договорів. Завдяки застосуванню міжнародних угод як основного регулятора міждержавних відносин протягом багатьох років вдалося виробити певні міжнародні норми, які встановлювали порядок укладення, дії, чинності, тлумачення та припинення дії міжнародних договорів. Ці норми у своїй сукупності і стали основою для створення цілої галузі міжнародного права - права міжнародних договорів.

Власного значення для розвитку міжнародних міждержавних відносин міжнародний договір набув з XIX ст., оскільки в цей період починається розвиток багатосторонньої дипломатії, що приводить до необхідності врегулювання відносин між державами не тільки на двосторонньому рівні. Саме це підтверджує французький юрист-міжнародник П. Ретер, зазначаючи, що «багатосторонні договори та міжнародні організації є... основними факторами в еволюції договірних відносин, а також результатами зростання глобальної солідарності» [46].

У доктрині міжнародного права немає єдиної думки про порядок (стадії) укладання договорів.

Так, наприклад, І.І. Лукашук вважає, що Віденські конвенції про право договорів визначили три стадії укладання договорів (статті 9-11):

- перша стадія - прийняття тексту. Текст приймається за згодою всіх суб'єктів, які беруть участь в його приведенні і впорядкуванні, а для багатостороннього договору - більшості в дві третини учасників конференції. Прийняття тексту не накладає на учасників юридичних зобов'язань;

- друга стадія - встановлення автентичності тексту, що здійснюється шляхом підписання або парафування тексту договору або заключного акту конференції, яка містить цей текст;

- третя стадія - згода на обов'язковість договору, що може бути виражена підписанням, ратифікацією, прийняттям, затвердженням або приєднанням залежно від порядку, передбаченого в самому договорі [50, с. 115].

Інші вчені, серед них В.П. Панов, практично дроблять ці стадії на більшу кількість, виділяючи вже одинадцять стадій:

- призначення уповноважених для ведення переговорів;
- пред'явлення і перевірка повноважень;
- узгодження тексту договору;
- обговорення і прийняття тексту договору;
- аутентифікація (парафування) договору;
- підписання договору;
- заява застережень;
- ратифікація договору;
- обмін і депонування ратифікаційних грамот;
- промульгація (опублікування) договору;
- реєстрація договору в ООН [57, с.124].

В свою чергу, А.Н. Талалаєв вважає, що не обов'язково, щоб укладення кожного договору проходило всі названі стадії.

Це залежить від форми договору і від домовленості сторін. Але будь-який міжнародний договір проходить стадії вироблення тексту, його прийняття і стадію, в якій у тій чи іншій формі виражається згода держави на обов'язковість для неї договору [67, с. 182].

Кожна держава укладає міжнародні договори на основі свого національного законодавства. Для України - це Конституція України [7], Закон України «Про міжнародні договори» від 22 грудня 1993 року та ін. Пункт 2 ст. 1 Закону України «Про міжнародні договори дає чітке визначення «укладення міжнародного договору України», включаючи в нього три основні стадії:

- 1) ведення переговорів з метою підготовки тексту міжнародного договору;
- 2) прийняття тексту міжнародного договору або встановлення його автентичності;
- 3) вираз згоди на обов'язковість міжнародного договору для України [26, с. 366].

Отже, на нашу думку, процес укладання міжнародних договорів складається із трьох основних стадій:

1. Погодження волі держав та інших суб'єктів міжнародного права щодо самого тексту договору. Договір може бути як двосторонній, укладений між двома суб'єктами, і багатосторонній, відповідно укладений між кількома суб'єктами міжнародного права. Якщо договір є багатостороннім, то розроблений текст приймається у разі згоди 2/3 учасників шляхом проведення голосування (яке за необхідності може бути як відкритим, так і закритим). Сам процес переговорів може бути досить тривалим, а текст може узгоджуватися від кількох тижнів до кількох років, природно, залежно від об'єкта та предмета договору.

2. Погодження волі держав щодо визнання обов'язкової чинності норм договору. Ця стадія включає такі дії як: парафування (підпис на тексті договору уповноваженої особи на знак згоди з текстом), підписання договору (що означає завершення процесу укладання договору, за умови, що договір набрав чинності з моменту його підписання), а також договір може вимагати ратифікації чи затвердження. У переважній більшості випадків органи держави, укладаючи міжнародні договори, діють через спеціально уповноважених на те осіб. Відповідно до ст. 7 Віденської конвенції 1969 р. [1] глави держав, глави урядів та міністри закордонних справ можуть представляти свою державу без спеціальних повноважень. До такої категорії осіб належать також глави дипломатичних урядів, але з метою прийняття тексту договору; для підписання договору їм потрібні спеціальні повноваження.

3. Завершальним етапом укладання договору є його реєстрація та опублікування. Цей пункт є необхідним, оскільки спрямований проти таємної дипломатії та проти практики укладання секретних договорів. Саме тому Секретаріат ООН регулярно видає збірники змісту зареєстрованих договорів. Відмова у реєстрації договору в Секретаріаті ООН не дозволяє сторонам посилатися на нього у спорі, що вирішується в системі органів мирного вирішення спорів, що діє в ООН, зокрема у Міжнародному суді ООН.

Ратифікація - це акт затвердження договору найвищим органом держави, який висловлює згоду на обов'язковість цього договору. У процесі ратифікації підписують ратифікаційні грамоти. При двосторонньому договорі зазвичай відбувається обмін даними грамотами як гарантія виконання своїх зобов'язань. Якщо договір багатосторонній, то грамоти здаються обраному угодою учасників депозитарію (зберігач договору). Депозитарій же своєю чергою зобов'язується зберігати оригінал договору; готувати та розсилати засвідчені копії договору; отримувати та зберігати документи, що належать до договору; здійснює реєстрацію договору.

Замість ратифікації може бути передбачено затвердження (прийняття). Зазначене поняття означає схвалення договору тим органом, до компетенції якого входить його укладання, це може бути уряд чи міністерство. Затверджуються лише договори, які підлягають ратифікації, але передбачають необхідність їх затвердження.

Будь-яка держава, яка не брала участь у укладанні міжнародного договору, що її цікавить, може приєднатися до нього, якщо не виступає проти тих зобов'язань договору, які вже укладені іншими державами (така можливість має бути передбачена самим договором).

Якщо, за багатосторонніх договорів, держава яка бажає приєднатися, незгодна з деякими положеннями, то у такому разі існує право держави робити застереження. Застереження означає односторонню заяву, з якої держава бажає виключити чи змінити для себе дію певного положення договору. При цьому застереження вноситься в тій частині договору, яка стосується безпосередньо відносин між державою, яка зробила застереження, і державою, яка прийняла це застереження.

Як правило, договір набирає чинності з моменту, зазначеного в договорі, та на визначених у ньому умовах. Якщо ж у міжнародному договорі відсутні відповідні положення, то він набирає чинності, як тільки буде висловлена згода всіх учасників на зобов'язання, визначені у договорі, та будуть поставлені підписи всіх сторін, що беруть участь.

Договір укладається або мовами всіх сторін, або однією або кількома узгодженими між ними мовами. Договори, що укладаються в рамках міжнародних організацій, укладаються офіційними мовами цих організацій.

Будь-який договір можна припинити або призупинити на якийсь обумовлений період. Усе це здійснюється відповідно до умов самого договору та загальноприйнятих норм міжнародного права.

Якщо відбувається розрив дипломатичних чи консульських відносин між учасниками, зазвичай це не впливає на правовідносини, встановлені міжнародними договорами.

З вищесказаного можна дійти висновку, що міжнародний договір це одне з основних джерел ефективних взаємовідносинах сучасних держав.

Укладати договір повинні належні суб'єкти, а переговори вести належним чином уповноважені представники, які повинні відмовитися від застосування сили та дотримуватись повної добровільності; не допускати обману в ході переговорів та не вчиняти дій, що викликають помилки у тексті договору; дотримуватись конституційної процедури укладання договорів; не допускати підкупу представника держави чи міжнародної організації.

Дійсність договору чи згода держави на обов'язковість договору для неї може оскаржуватися лише з урахуванням загальновизнаних норм міжнародного права.

Будапештський меморандум, Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї [3] – міжнародно-правовий договір, який було укладено між Російською Федерацією, Сполученими Штатами Америки, Великобританією та Україною 5 грудня 1994 р. у Будапешті (далі – Будапештський меморандум). Даний міжнародний договір став угодою про підтвердження виконання положень Заключного акта НБСЄ, Статуту ООН та Договору про нерозповсюдження ядерної зброї щодо України як держави-учасниці Договору, яка не володіє ядерною зброєю [3].

В українській доктрині міжнародного права можна достатньо чітко виокремити дві протилежні позиції щодо правового статусу Будапештського меморандуму 1994 р. Зокрема, К. Гурін наводить докази, що Будапештський меморандум є політичною домовленістю [31, с. 187]

О. Святун розглядає Будапештський меморандум як політичну угоду [63, с. 15].

Близькою до зазначених позицій є оцінка В. Гусарова, який вважає Меморандум дипломатичним документом [32].

Прихильники іншої точки зору вважають, що Будапештський меморандум є міжнародним договором. Про це, зокрема, зазначають І. Лоссовський [49] та Т. Біляк [19; 20].

О. Задорожній розглядає Будапештський меморандум як спеціальний міжнародно-правовий акт у сфері ядерного роззброєння [36, с. 120].

Найбільш деталізована картина у галузі сучасного стану ядерної політики США у її порівнянні з політикою РФ та ще й спробою помістити у контекст війни Росії проти України 2014–2015 рр. міститься у фаховій доповіді експерта з питань безпеки Майдану закордонних справ О. Куроп'ятника [44].

Проблемам нерозповсюдження ядерної зброї у сучасному світі присвячені доповіді міжнародних експертів [74; 75], численні праці західних дослідників, серед яких найбільш цікавою й модерною є монографія Р. Барнса та П. Коула-третього [73].

Особливості позиції США щодо ядерної зброї, поза якої важко зрозуміти її логіку політики нерозповсюдження у її «українському» варіанті, описані у праці Н. Річі [78].

Задля комплексного аналізу джерельної бази дослідження щодо Будапештського меморандуму як джерела міжнародного права, зробимо короткий екскурс у передісторію його укладання.

Так, зазначимо, що після розпаду СРСР актуальним стало питання про нерозповсюдження ядерної зброї на пострадянському просторі, що посилювалося напруженою ситуацією у низці регіонів.

Через історичні обставини, після розвалу СРСР, Україна стала де-факто і де-юре власником ядерної зброї. У Декларації про державний суверенітет 1990 року [6] проголошувався обов'язок дотримання неядерних принципів. 1991 року було прийнято Заяву про без'ядерний статус України [9]. У 1993 році Верховною Радою України було прийнято постанову «Про основні напрями зовнішньої політики України», яка втратила чинність у 2010 році [11], в якій визначалося, що Україна активно виступає за виведення із сусідніх із нею держав іноземних військ та проголошення Чорного моря зоною миру, вільною від ядерної зброї.

Ядерне роззброєння України з наміром у майбутньому стати без'ядерною країною, а також створення зони Чорного моря, вільної від ядерної зброї, передбачали проведення послідовної як внутрішньої, так і зовнішньої політики з дотриманням міжнародних загальновизнаних правил та процедур створення таких зон.

Проголошений без'ядерний статус передбачав створення на території України та Чорного моря зони вільної від ядерної зброї.

Гарантії національної безпеки України в умовах тотального роззброєння України мали стати невід'ємною складовою механізму міжнародних гарантій, що надаються ядерними державами відповідно до вимог Договору про нерозповсюдження ядерної зброї [3], державам, які не мають ядерної зброї. Водночас, як засвідчив час, ядерні держави-гаранти фактично не виконали взятих на себе зобов'язань щодо забезпечення територіальної цілісності, незалежності та суверенітету України, що підірвало довіру до існуючого режиму нерозповсюдження [27, с. 12].

Фактично проголошення без'ядерного статусу Україною означало її ядерне роззброєння.

Перший блок нормативно-правового регулювання стосувався питань підписання договорів з ядерними державами-гарантами з метою роззброєння та забезпечення приєднання України до ДНЯЗ. Другий напрямок забезпечувалося нормативно-правовим регулюванням міждержавних відносин держав, які

перебували у складі СРСР, тобто вирішенням внутрішніх завдань з ядерного роззброєння та контролю за ним.

В останньому випадку зазначимо, що Угодою про створення Співдружності Незалежних Держав від 08.12.1991 р. у ст. 6 передбачено, що держави-члени Співдружності прагнуть ліквідації всіх ядерних озброєнь, загального та повного роззброєння під суворим міжнародним контролем; сторони поважатимуть прагнення одне одного до досягнення статусу без'ядерної зони та нейтральної держави.

Держави-члени зберігатимуть та підтримуватимуть під об'єднаним командуванням спільний військово-стратегічний простір, включаючи єдиний контроль над ядерною зброєю, порядок здійснення якого регулюється спеціальною угодою.

У Угоді про спільні заходи щодо ядерної зброї від 21 грудня 1991 року, підписаній президентами Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Російської Федерації та України, зазначалося, що ядерні озброєння, що входять до складу Об'єднаних стратегічних збройних сил, забезпечують колективну безпеку всіх учасників Співдружності Незалежних Держав (ст.1). Далі держави-учасниці цієї Угоди спільно виробляють політику щодо ядерних питань (ст. 3).

Цією Угодою закріплено, що держави-учасниці зобов'язуються нікому не передавати ядерну зброю чи інші ядерні вибухові пристрої та технології, а також контроль над такими ядерними та вибуховими пристроями, ні прямо, ні опосередковано; так само як ніяк не допомагати, не заохочувати і не спонукати будь-яку державу, яка не має ядерної зброї, до виробництва або придбання будь-яким іншим способом ядерної зброї або інших ядерних вибухових пристроїв, а також контролю за такою зброєю або вибуховими пристроями виключенням переміщення ядерної зброї з території Республіки Білорусь, Республіки Казахстан та України на територію РРФСР з метою її знищення.

У статті 6 цієї Угоди країни-учасниці зобов'язалися забезпечити вивезення тактичної ядерної зброї на центральні передзаводські бази для її розукомплектування під загальним контролем.

Цією ж Угодою передбачалося зобов'язання подати на ратифікацію до Верховної Ради своїх держав Договір між Союзом Радянських Соціалістичних Республік та Сполученими Штатами Америки про скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь від 31 липня 1991 року (далі – Договір щодо СНО).

У наступній Угоді між державами-учасницями Співдружності Незалежних Держав зі Стратегічних сил від 30 грудня 1991 року передбачалося, що на період до повного знищення ядерна зброя, розміщена на території України, знаходиться під контролем об'єднаного командування Стратегічних сил з метою її невикористання та розукомплектування.

Водночас, слід зазначити, що у зв'язку з відсутністю передбаченої Угодою про спільні заходи щодо ядерної зброї від 21 грудня 1991 р. системи здійснення, у тому числі й в Україні, чинного технічного контролю за незастосуванням ядерної зброї, дислокованої на її території, було вжито Постанова Верховної Ради України «Про додаткові заходи щодо забезпечення набуття Україною без'ядерного статусу» від 9 березня 1992 року [21].

Цією постановою також передбачалася необхідність ратифікації парламентом Угоди про спільні заходи щодо ядерної зброї від 21 грудня 1991 року, Угоди між державами-учасницями СНД про Стратегічні сили від 30 грудня 1991 р. та Угоди між державами-учасницями СНД. Проте немає даних відомостей про ратифікацію цих угод.

Ядерне роззброєння України також здійснювалось за участю США. Лісабонський протокол до Договору СНО був підписаний 23 травня 1992 р. США, РФ, Україною, Білоруссю та Казахстаном і передбачав з урахуванням зобов'язань держав-членів Співдружності Незалежних Держав, що ядерні озброєння колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік залишаться під безпечним, суворим контролем об'єднаного командування; що Республіка Білорусь, Республіка Казахстан, Російська Федерація та Україна як держави- правонаступники колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік у зв'язку з Договором СНО беруть на себе зобов'язання колишнього Союзу

Радянських Соціалістичних Республік за договором (ст.1) і приєднуються якомога швидше до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 червня 1968 року як держави-учасниці, які не мають ядерної зброї, і негайно вживають усіх необхідних дій з цією метою відповідно до їхньої конституційної практики (ст. 5).

Відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік та Сполученими Штатами Америки про скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного в Москві 31 липня 1991 року, та Протоколу до нього, підписаного в Лісабоні від імені України 23 травня 1991 року» [30] були ратифіковані складові частини цього договору з наступними застереженнями щодо договору.

Також передбачається, що Україна виконає свої зобов'язання за Договором, виходячи із правових, технічних, фінансових, організаційних та інших можливостей з належним забезпеченням ядерної та екологічної безпеки.

Важливим застереженням була рекомендація парламенту, Президенту України та Уряду України щодо проведення переговорів з відповідними державами та міжнародними організаціями:

- 1) щодо міжнародних гарантій національної безпеки України;
- 2) про умови економічної, фінансової та науково-технічної допомоги у виконанні зобов'язань за Договором;
- 3) щодо гарантійного та авторського обслуговування ядерних боєзарядів та бойових ракетних комплексів;
- 4) про перегляд умов фінансування інспекційної діяльності, передбаченої Договором;
- 5) про умови використання збройових матеріалів, які розщеплюються та вилучатимуться внаслідок ліквідації ядерної зброї;
- 6) про гарантії компенсації за матеріальну цінність компонентів ядерної зброї [30].

Умови участі та ратифікація Україною Договору СНО-1 з відповідними застереженнями забезпечили основу розробки та ратифікації наступних договорів щодо скорочення ядерних озброєнь (СНО-2 та СНО-3).

Слід зазначити, що принцип досягнення статусу без'ядерної та (або) нейтральної держави також закріплювався в Застереженні Верховної Ради України до Угоди про створення СНД, підписаної від імені України 8 грудня у Мінську, від 10 грудня 1991 року, та в Алма-Атинській декларації від 21 грудня 1991 року [2], підписаної такими незалежними державами, як Азербайджанська Республіка, Республіка Вірменія, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан, Республіка Киргизстан, Республіка Молдова, Російська Федерація, Республіка Таджикистан, Туркменістан, Республіка Узбекистан та Україна.

Як випливає з вищевикладеного, роззброєння України відбувалося, з одного боку, в умовах створення СНД, формування принципів відносин між республіками колишнього СРСР та визнання за Україною правонаступництва у володінні ядерною зброєю, що не вписувалося в існуючу систему ДНЯЗ та вимагало, безумовно, створення особливого правового режим ядерного роззброєння.

Проте, з іншого боку, лише після ухвалення односторонніх внутрішньодержавних документів про без'ядерний статус та укладання міждержавних договорів з країнами СНД в умовах міжнародного режиму нерозповсюдження Україна змогла приєднатися до ДНЯЗ як неядерна держава.

Після правового оформлення відмови від ядерної зброї та проголошення так званого без'ядерного статусу Україна стала неядерною державою у розумінні ДНЯЗ. Український варіант ядерного роззброєння було реалізовано вперше у практиці світової спільноти.

У подальшому, в 1992 р. Російська Федерація, Сполучені Штати Америки, Україна, Білорусь та Казахстан підписали Лісабонський протокол, згідно з яким союзні республіки відмовлялися від ядерного озброєння та передавали його Російській Федерації. Водночас, Україна прагнула отримати в обмін на відмову від ядерної зброї додаткові гарантії територіальної цілісності. У зв'язку з цим у

столиці Угорщини відбулися зустрічі глав держав для досягнення конкретних домовленостей з метою забезпечення безпеки на пострадянському просторі.

Аналіз Будапештського меморандуму дозволяє зробити висновок про те, що в ньому містяться норми міжнародного права, тобто обов'язкові правила поведінки, діяльності та взаємовідносин держав та інших суб'єктів міжнародного права. Крім того, в назві прямо зазначено, що меморандум є міжнародним договором.

Міжнародний договір може укладатися у вигляді сукупності кількох взаємозалежних документів або у вигляді основного договору та додатків до нього, які вважаються його складовими частинами.

Меморандум ухвалено у зв'язку з приєднанням України до договору «Про нерозповсюдження ядерної зброї» [10], розвиває та конкретизує його положення стосовно України.

Крім аналізу процедури набуття чинності міжнародним договором необхідне дослідження та змісту меморандуму.

Отже, досліджуваний нами міжнародний договір включає перелік обов'язків, що покладаються на сторони угоди, зокрема, обов'язок учасників договору поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України (п. 1), утримуватися від загроз застосування сили або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України (п. 2). На увагу заслуговує також п. 4, за яким якщо Україна зазнає агресії ззовні, то сторони угоди мають надавати їй допомогу лише у разі агресії із застосуванням ядерної зброї. Мета укладання меморандуму - отримання Україною гарантій від держав, які мають ядерну зброю, як умови подальшого підписання Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, до якого Україна приєдналася 1996 року. Таким чином, Будапештський меморандум - гарантія територіальної та політичної незалежності України, що узгоджується зі Статутом ООН та іншими міжнародними актами.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ПРИЧИН ПІДПИСАННЯ БУДАПЕШТСЬКОГО МЕМОРАНДУМУ

2.1. Питання визначення правового статусу Будапештського меморандуму

Меморандум є формою міжнародного документу, яка активно використовується державами для реалізації двосторонньої співпраці. Це досить специфічна форма, оскільки меморандум не завжди є міжнародним договором. Часто держави укладають меморандум як попередній, переважно політичний акт.

Швидше, це проміжна домовленість про наміри, у разі ефективної реалізації якої може бути укладено вже договір.

В той же час, у практиці країн зустрічається активне використання цього виду міжнародного акту із більш зобов'язальними чи схожими із ними положеннями.

Сам термін «меморандум» у літературі має різне значення. Одні автори зазначають, що це дипломатичний документ, у якому докладно викладається фактичний бік міжнародного питання, дається аналіз тих чи інших положень, наводиться обґрунтування позиції держави. Інші уточнюють, що цей дипломатичний документ використовується як офіційний документ під час листування між внутрішньодержавними та закордонними органами зовнішніх зносин або між урядами різних держав, а також те, що останнім часом меморандум використовується як різновид міжнародного договору, що встановлює узгоджений порядок дій сторін.

Організація Об'єднаних Націй в одному зі своїх глосаріїв зазначає «меморандум про взаєморозуміння», який часто використовується для позначення менш офіційного міжнародного документа, порівняно з типовим договором чи міжнародною угодою. У ньому часто викладаються практичні заходи, що здійснюються у межах міжнародної угоди.

ООН укладає меморандум про взаєморозуміння, наприклад, щодо співпраці з іншими міжнародними організаціями. Вона розглядає меморандуми як документи, що мають обов'язкову силу, і реєструє їх, якщо вони представлені тією чи іншою стороною або якщо однією зі сторін є ООН.

Вчені зазначають, що меморандуми використовуються переважно на міжвідомчому рівні співробітництва: «...коли йдеться про протокол або меморандум – різновиди міжнародних договорів міжвідомчого характеру». У цій позиції, на жаль, не враховано особливості змісту таких документів.

І. І. Лукашук визначає меморандум як акт держав, який, залежно від обставин, може бути міжнародним договором або політичною домовленістю. При цьому він виділяє як різновид меморандум про порозуміння. Терміном, який найбільше підходить для характеристики міжнародних документів, що не мають чинності договору, є «домовленість» [33, с. 245].

У той самий час у його дослідженні відсутня деталізація змістовної характеристики документів з такою назвою, на відміну детального аналізу інших термінів, які мають місце у практиці укладання міжнародних договорів.

Враховуючи існуючий багатовіковий «хаос» у термінології міжнародних документів, навряд чи можна намагатися «підігнати» подібні акти під певне найменування. Швидше, необхідно підходити якісно, аналізуючи кожен із них індивідуально, визначаючи його місце та юридичну силу.

Таким чином, «меморандум» - термін, який досить активно використовується державами як вид документа з регулювання міжнародних відносин. Однак існує абсолютно різна практика у юридичній природі використання меморандуму. Не є винятком у цьому питанні й Україна, яка укладає меморандуми у багатьох сферах взаємодії, встановлюючи різну юридичну силу [33, с. 245].

Проблема характеристики меморандуму як виду міжнародного документа полягає у кількох аспектах:

- існують меморандуми з юридичною силою договору та меморандуми без такої сили. Тобто, документи з однією назвою, але з різною юридичною силою.

Обидва види однаковою мірою використовуються у практиці міждержавного співробітництва;

- у тексті меморандумів не вказується, у якій формі вони використовуються.

На думку проф. І. І. Лукашука, різницю між меморандумами слід виводити з їхньої змісту, і навіть за наявності чи відсутності окремих положень, які є обов'язковими чи традиційними для міжнародних договорів (положення про набуття чинності, термін дії тощо) [33, с. 245].

Для визначення виду меморандуму можна використовувати національні акти, які затверджують порядок їх підписання.

Таким чином, можна зробити висновок, що, незважаючи на відсутність у тексті меморандуму його характеристики як міжнародного договору і ряду традиційних елементів міжнародних договорів, меморандум, зазвичай, у практиці міждержавних зносин, слід вважати міжнародним договором з позиції його юридичної сили та зобов'язань, що в ньому містяться.

Також зазначимо, що міжнародні акти, що не є міжнародними договорами, складаються у формі декларацій, заяв, планів та програм співробітництва. Вони не повинні містити положень, що юридично зобов'язують, але можуть містити посилання на договірні зобов'язання.

На наш погляд, це єдина відмінність у змісті такого документа від міжнародного договору, оскільки всі інші положення та порядок їх прийняття багато в чому співпадають із спрощеною формою розробки та підписання угоди.

Водночас, як було зазначено, щодо співпраці з окремими країнами існує досить багата практика використання як регулятора саме меморандуму, який не має юридичної сили договору. При цьому такі меморандуми різних країн абсолютно різні за змістом. Одні складаються лише з висловлювання офіційної політичної позиції країн щодо конкретного питання та намірів подальшої взаємодії. Інші - досить об'ємні, складаються із статей та детально регламентують форми співпраці.

Відповідно, виникає низка питань щодо проблем щодо реалізації положень такого документа.

По-перше, необов'язковість спочатку ускладнює процес реалізації взаємодії, оскільки вона здійснюється суто за бажанням сторін.

По-друге, цікавим видається питання фінансування такої діяльності, знову ж таки у зв'язку з відсутністю жорстких правил поведінки.

По-третє, як має вирішуватись питання у разі невиконання однією зі сторін будь-яких пунктів такого документа?

Таким чином, у практиці співпраці в галузі міжнародних відносин країни використовують обидва види меморандумів. З одного боку, це досить традиційна практика країн. З іншого боку, це створює певні складнощі з погляду оцінки закріплених у меморандумі положень, їхньої обов'язковості, юридичної сили тощо.

Отже, термін «меморандум» використовується щодо міжнародних документів двох видів: і договору, і акту політичної спільної волі Договірних Держав. І в кожному випадку меморандум має свою специфіку. Залежно від практики держав, що склалася, щодо своїх зовнішніх зносин, а також цілей і потреб планованого співробітництва меморандум може мати юридичну силу договору або розглядатися як акт м'якого права. При цьому вони укладаються на міжвідомчому рівні. Отже, меморандуми із силою міжнародного договору є міжвідомчими договорами.

Формальною датою припинення існування СРСР стало 8 грудня 1991 р. - у цей день президенти Росії, Білорусії і України оголосили про розпуск СРСР і підписали Угоду про створення Співдружності Незалежних Держав, відому в ЗМІ як «Біловезька угода».

На карті світу з'явилося нове геополітичне просторове утворення, яке нині іменується «пострадянським простором».

Прийняття Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапешт, 5 грудня

1994 р.) стало важливим кроком у розвитку міжнародно-правового режиму нерозповсюдження ядерної зброї [24, с. 22].

Ядерні держави взяли на себе зобов'язання щодо незастосування ядерної зброї щодо держав, які не володіють ядерною зброєю, у якості передумови формування глобальної без'ядерної зони. Це визначає важливість встановлення місця Будапештського меморандуму (і, відповідно, значення його порушення) у міжнародно-правовому режимі нерозповсюдження ядерної зброї.

Як ми виявили вище, з міжнародно-правового погляду Будапештський меморандум розглядається як договір, що включає гарантії безпеки неядерним державам. Можна оцінювати також і наслідки порушення Меморандуму.

Низка вчених дотримується думки, що Меморандум є міжнародною угодою, що містить дієві гарантії захисту від застосування ядерної зброї та територіальної цілісності України, які Росія порушила своїми діями у Криму. Доречно також зазначити, про що також йшлося вище, що незважаючи на використання терміну «меморандум», документ, який розглядається, кваліфікується як міжнародна угода виходячи з Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.

Порушення Меморандуму призводить і до того, що обов'язки не застосовувати ядерну зброю набувають риторичного характеру. Отже, для повноцінного здійснення режиму нерозповсюдження ядерної зброї потрібною є розробка досконалішого, з погляду юридичної техніки, міжнародного договору.

Окремі дослідники вважають, що Будапештський меморандум містить дієві гарантії безпеки для держав, які не мають ядерної зброї: мова йде про захист цінності гарантій безпеки як важеля для вирішення проблем нерозповсюдження, які виникнуть у майбутньому.

Висловлено думку, що Будапештський меморандум закріплює дієві гарантії безпеки, що поширюються, проте, лише на Україну, Білорусь та Казахстан. Деякі вчені вважають, що Меморандум спочатку не включав дієвих гарантій незастосування ядерної зброї та гарантій захисту суверенітету, незалежності та територіальної цілісності неядерних держав. Причина полягає у

спірному статусі документа: чи є Меморандум міжнародним договором чи декларацією про наміри. Виражається також позиція, що Меморандум однозначно є політичною декларацією [33, с. 245].

Отже, можна зазначити, що статус Меморандуму як міжнародного договору не викликає гострих суперечок, проте дієвість гарантій, що містяться в ньому, насамперед незастосування ядерної зброї, залишається дискусійною. Цей договір закріплює дієві гарантії незастосування ядерної зброї, тому дискусія навколо дотримання положень договору є важливою для розуміння дієвості міжнародно-правового режиму нерозповсюдження ядерної зброї загалом.

Режим ядерного нерозповсюдження – складова частина сучасної світової договірної системи. Це безпековий режим, який включає принципи, правила і норми, що регулюють поведінку держав.

Великі держави зазвичай утворюють режими безпеки з метою створення більш передбачуваної системи безпеки. Подібні режими безпеки виникають, якщо учасники режиму вважають, що всі держави, які беруть участь у режимі безпеки, поділяють спільні інтереси взаємної безпеки, та (або) вважають, що індивідуальна безпека може коштувати занадто «дорого» [25, с. 202].

Міжнародний режим ядерного нерозповсюдження, правовою основою якого є ДНЯЗ, є режим безпеки, в якому більша частина учасників відмовляється від права створення ядерної зброї та володіння нею, менша частина учасників зобов'язується не передавати таку зброю неядерним країнам.

Цей режим був встановлений великими державами і закріпив юридичний статус п'яти держав як власників ядерної зброї. Режим передбачає багатосторонню співпрацю країн у галузі мирного атома; розвиток територій, вільних від ядерної зброї; переговорний процес у галузі роззброєння тощо [39, с. 112].

Сьогодні під режимом ядерного нерозповсюдження розуміється набір документів і домовленостей у галузі ядерного нерозповсюдження та роззброєння, а також різноманітних інститутів та організацій, націлених на

підтримку режиму. Дотримання міжнародного режиму ядерного нерозповсюдження - один із наріжних каменів міжнародної безпеки.

У рамках дослідження правового статусу Будапештського меморандуму доцільно провести певну межу між міжнародним режимом ядерного нерозповсюдження та міжнародно-правовим режимом нерозповсюдження ядерної зброї. Перший концепт є ширшим і включає як норми міжнародного права, так і неформальні інститути, домовленості між державами тощо.

Звернемося до аналізу змісту міжнародно-правового режиму нерозповсюдження ядерної зброї та визначення місця Будапештського меморандуму у ньому. Насамперед необхідно дати визначення міжнародно-правового режиму нерозповсюдження ядерної зброї [48, с. 7].

Правовий режим є специфічний механізм правового регулювання, спрямований на впорядкування широких загальнозначимих соціальних процесів (станів), у яких взаємодіють конкретні суб'єкти. Відповідно, міжнародно-правовий режим - специфічний механізм міжнародно-правового регулювання, спрямований на упорядкування широких загальнозначимих міжнародних процесів (станів), у яких взаємодіють конкретні суб'єкти.

Міжнародно-правовий режим нерозповсюдження ядерної зброї - механізм міжнародно-правового регулювання, спрямований на запобігання провадженню, накопиченню, передачі, придбанню ядерної зброї та інших ядерних вибухових пристроїв таким чином, щоб припинити гонку ядерних озброєнь та перейти до роззброєння в рамках взаємодії як ядерних держав, так і держав, які не мають ядерної зброї.

У міжнародно-правовому режимі нерозповсюдження ядерної зброї можна виокремити дві частини: загальну та особливу.

До загальної частини можна віднести документи (переважно рамкового характеру), що є основою забезпечення ядерної безпеки, що містять такі гарантії, як недопущення розповсюдження ядерної зброї будь-яким способом та мирне використання ядерної енергії.

Вказані документи мають універсальний характер.

Особлива частина включає документи, що застосовуються в межах певної території, які деталізують положення документів загальної частини режиму.

До загальної частини можна віднести:

1) Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. (ДНЯЗ), що закріплює гарантії запобігання агресії із застосуванням ядерної зброї та інших ядерних вибухових пристроїв, недопущення гонки озброєнь через поширення ядерної зброї та інших ядерних вибухових пристроїв; мирного використання ядерної енергії.

Однак через відсутність у тексті ДНЯЗ визначення ядерної зброї та інших ядерних вибухових пристроїв, які є об'єктом Договору, його положення мають рамковий характер, що передбачає прийняття як на універсальному, так і на регіональному рівні спеціальних норм, що деталізують положення ДНЯЗ, у тому числі присвячених гарантіям невикористання ядерної зброї.

2) Договори про заборону ядерних випробувань та про розміщення ядерної зброї в космосі, на дні морів та океанів, які стали передумовою розробки тексту Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань 1996 р.

3) Резолюції Ради Безпеки ООН, присвячені запобіганню агресії із застосуванням ядерної зброї та інших ядерних вибухових пристроїв.

4) Заяви держав, які мають ядерну зброю, про надання державам-учасникам ДНЯЗ гарантій безпеки проти застосування ядерної зброї. Слід зазначити, що, незважаючи на значні зусилля держав, які не володіють ядерною зброєю, у процесі обговорення ДНЯЗ держави, які мають таку зброю, ухвалили рішення не включати гарантії незастосування ядерної зброї в ДНЯЗ, але зробити окремі заяви з подібними гарантіями.

5) Рішення конференцій учасників ДНЯЗ щодо дієвості ДНЯЗ та шляхів підвищення ефективності його застосування.

6) Акти МАГАТЕ щодо мирного використання ядерної енергії.

7) Акти Комітету ядерних експортерів («Комітету Цангера») про порядок та процедуру експортного контролю щодо ядерних матеріалів [65, с. 12].

Таким чином, до загальної частини належать документи, присвячені припиненню гонки озброєнь для запобігання можливості вчинення агресії за допомогою ядерної зброї та інших ядерних вибухових пристроїв, переходу до роззброєння, мирного використання ядерної енергії.

До особливої частини можна віднести документи, що закріплюють створення зон, вільних від ядерної зброї:

- Договір про Антарктику 1959 р. (створено демілітаризовану зону на південь від 60° південної широти),

- Договір про заборону ядерної зброї в Латинській Америці та Карибському басейні (Договір Тлателолко) 1967 р. та Додаткові протоколи та Поправки до нього,

- Договір про без'ядерну зону в південній частині Тихого океану (Договір Раротонга) 1985 р. та Протоколи до нього,

- Договір про зону, вільну від ядерної зброї, у Південно-Східній Азії (Банг) 1995 р. та Протокол до нього,

- Договір про зону, вільної від ядерної зброї, в Африці (Пеліндабський договір) 1996 р. та Протоколи до нього,

- Резолюція Генеральної Асамблеї ООН про створення зони, вільної від ядерної зброї, в Центральній Азії та в Монголії,

- Протокол до Договору про зону, вільної від ядерної зброї, у Центральній Азії,

- Спільна декларація про проголошення Корейського півострова без'ядерною зоною 1992 р.,

- Двосторонні угоди про скорочення отрути ядерних потенціалів Договірних Держав,

- Проект Типової конвенції з ядерної зброї 2007 р., розроблений в результаті аналізу практики застосування договорів про створення зон, вільних від ядерної зброї, що є оновленим варіантом типової конвенції з ядерної зброї, поширеної в листопаді 1997 р. Організації Об'єднаних Націй [65, с. 12].

Договори про створення зон, вільних від ядерної зброї, мають характер спеціальних норм стосовно ДНЯЗ, оскільки ці угоди: діють у межах обмежених територіальних просторів, містять визначення ядерної зброї та інших ядерних вибухових пристроїв, присвячені гарантіям безпеки не лише проти поширення ядерної зброї, а й проти його перебування на певній території.

Будапештський меморандум не обмежений територіальною сферою застосування, містить юридично значущі зобов'язання ядерних держав щодо незастосування ядерної зброї і, отже, може бути позиціонований як дієва гарантія ядерної безпеки.

Зазначимо, що сторони Будапештського Меморандуму прагнули укласти саме міжнародний договір, що впливає також з їхньої подальшої поведінки. Сторонами було надіслано листа на ім'я Генерального секретаря, який є депозитарієм Конференції з роззброєння, з проханням зареєструвати Меморандум як офіційний документ Конференції з роззброєння. Меморандум був кваліфікований Організацією Об'єднаних Націй як міжнародна угода з питань роззброєння.

Таким чином, Будапештський меморандум має статус міжнародного договору.

Це питання набуває особливого значення, оскільки Меморандум присвячений зобов'язанню не застосовувати ядерну зброю проти держав, які не володіють ядерною зброєю та є учасниками ДНЯЗ, а також утримуватися від дій проти політичної незалежності та територіальної цілісності України. Меморандум має обов'язкову силу для сторін, оскільки передбачено його застосування з моменту підписання (ч. 2 ст. 6 Меморандуму, п. «а» ч. 1 ст. 12 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.).

Виникає питання про статус Спільної заяви, яка була надіслана сторонами на ім'я Генерального секретаря Конференції з роззброєння одночасно з Меморандумом. Зазначена Спільна заява може бути кваліфікована як Додаток до Меморандуму, що є угодою щодо тлумачення Меморандуму та застосування його положень (на підставі п. «Б» ч. 2 ст. 31 у системному зв'язку з п. «а» ч. 3 ст.

31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів (1969 р.). Намір сторін інтерпретувати Спільну заяву також підтверджується тим, що вона була направлена як офіційний документ Конференції з роззброєння спільно з Меморандумом [76, с. 38].

Виходячи зі змісту Спільної заяви можна зробити висновок про те, що положення Меморандуму є складовою режиму забезпечення безпеки на європейському континенті, створеного Заключним актом Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р., Договором про звичайні збройні сили в Європі 1990 р. підтримання міжнародної безпеки [69, с. 139].

З огляду на те, що Меморандум регулюється положеннями Статуту ООН, Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. і присвячений зобов'язанню утримуватися від застосування ядерної зброї щодо держав, які не володіють ядерною зброєю та є учасниками ДНЯЗ, виникає питання про співвідношення положень Меморандуму та ДНЯЗ.

Звісно ж, що з ч. 2 ст. 30 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. положення Меморандуму виступають спеціальними нормами стосовно ДНЯЗ.

По-перше, лише в преамбулі ДНЯЗ вказується на необхідність вжити всіх зусиль щодо недопущення ядерної війни, а також утримуватися від застосування сили чи загроз силою проти територіальної цілісності та політичної незалежності держав.

У тексті ДНЯЗ немає зобов'язань не застосовувати ядерну зброю. У ст. 5 Меморандуму відображено як зобов'язання не застосовувати ядерну зброю щодо держав, які не володіють ядерною зброєю та є учасниками ДНЯЗ, так і винятки із зазначеного положення.

Ядерна зброя згідно з Меморандумом може бути застосована у разі нападу ядерної держави або держави у союзі з ядерною державою на зазначені неядерні держави, залежні від них території, їх збройні сили або їхніх союзників [51, с. 80].

По-друге, відповідно до ст. VII ДНЯЗ допускається існування регіональних договорів з метою забезпечення повної відсутності ядерної зброї на територіях держав, які уклали такий договір.

Іншими словами, ДНЯЗ та укладений згодом регіональний договір позиціонуються у ДНЯЗ як взаємно зумовлені.

Закріплення в Меморандумі зобов'язання утримуватися від застосування ядерної зброї - дієва гарантія проти виникнення ядерної війни, що дозволяє неядерним державам спочатку відмовлятися від виробництва та накопичення ядерної зброї та згодом брати на себе зобов'язання щодо забезпечення повної відсутності ядерної зброї на своїх територіях. Тому ДНЯЗ та Меморандум позиціонуються як взаємно зумовлені.

По-третє, Меморандум має характер регіонального договору, прийнятого після набрання чинності ДНЯЗ (наступний договір).

Проте внаслідок зобов'язання ядерних держав (Великобританії, Росії, США) щодо незастосування ядерної зброї в усьому світі (відповідно до ст. 5 Меморандуму), а також територіального охоплення дії ядерної зброї можна зробити висновок про пріоритетність положень Меморандуму стосовно ДНЯЗ. Через те, що у Меморандумі містяться дієві гарантії проти ядерної війни, положення цього міжнародного договору мають важливе значення реалізації режиму ДНЯЗ (його «духу і літери»).

Тому невідповідність Меморандуму діям його сторін буде лише порушенням міжнародного договору. Можливість сторін відповідно до ст. 60 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. призупинити дію Меморандуму в цілому або в частині, або припинити його у разі порушення Меморандуму призведе до неналежного забезпечення запобігання застосуванню сили та загрози силою в міжнародних відносинах у всьому світі (особливо у разі порушення зобов'язань щодо невикористання ядерної зброї)) [17, с. 237].

У разі порушення ст. 5 Меморандуму виникає також проблема визначення шляхів захисту держав, які постраждали внаслідок застосування ядерної зброї сторонами Меморандуму. Стаття 35 Віденської конвенції про право

міжнародних договорів 1969 р. лише наділяє треті держави, які є учасниками договору, можливістю користуватися правами, передбаченими договором, не передбачаючи засобів захисту у разі порушення таких прав.

Позиціонування положень Меморандуму як спеціальних норм стосовно ДНЯЗ дозволить постраждалим державам скористатися режимом ДНЯЗ (щодо заборони застосування сили та загрози силою, у тому числі через ядерну зброю) як гарантію визнання права держави порушеною.

Будапештський меморандум став частиною системи договорів режиму ядерного нерозповсюдження, порушення його почало розглядатися як порушення всього режиму ядерного нерозповсюдження.

З'явилася думка, що випадок України, яка добровільно відмовилася від ядерних арсеналів і пізніше втратила частину своєї території, може стати негативним прикладом для країн, які розглядають можливість або необхідність створення ядерної зброї. Українські представники активно підключилися до міркувань щодо ролі ядерної зброї в контексті безпеки країни, а також практики виконання домовленостей у сфері ядерного нерозповсюдження [26, с. 370].

На Саміті з ядерної безпеки в Гаазі у березні 2014 р. обговорювалося питання щодо виконання гарантій безпеки щодо України та прозвучала пропозиція щодо включення питання про виконання Будапештського меморандуму до порядку денного Підготовчого комітету до Оглядової конференції ДНЯЗЗ.

За зверненням України від 10 квітня 2017 р. Міжнародний суд ООН 12 квітня 2017 р. ухвалив рішення, в якому не визнав, що приєднання Криму до Росії було неправомірним. Суд поклав на Росію обов'язок не створювати кримським татарам перешкод у формуванні представницьких органів влади, зокрема Меджлису, та забезпечити можливість здобуття освіти у Криму українською мовою. Неможливе покладання таких обов'язків на одну державу на території іншої держави.

Будапештський меморандум кваліфікується як міжнародний договір, обов'язковий до виконання. Його положення є гарантією щодо недопущення

ядерної війни через незастосування її сторонами ядерної зброї щодо держав, які не мають ядерної зброї і є учасниками ДНЯЗ.

Водночас після 2014 р. відбулися суттєві зміни у відносинах основних гарантів ДНЯЗ: США та РФ. Країни припинили переговорний процес щодо роззброєння, звинуватили одна одну у порушенні Договору РСМД, НАТО активізувала програму розміщення ПРО на території Європи. Режим ядерного нерозповсюдження протягом усієї історії його існування зазнав серйозних випробувань.

Українська криза виявила низку нових загроз та викликів. Насамперед посилилася риторика навколо ядерної зброї, виконання угод у ядерній сфері, з'явилися також апокаліптичні сценарії та побоювання у зв'язку з українською кризою.

Криза по суті зупинила двосторонній переговорний процес між РФ і США і позначила протиріччя у сфері роззброєння. Криза ускладнила виконання домовленостей щодо низки питань у рамках режиму ядерного нерозповсюдження, практично зупинила технічну співпрацю у сфері мирного атома між РФ і США, РФ та Україною [31, с. 185].

Отже, Будапештський меморандум є міжнародним договором, положення якого деталізують норми Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. У Будапештському меморандумі містяться дієві гарантії ядерної безпеки універсального застосування через те, що у Меморандумі відображено зобов'язання Росії, США, Великобританії як ядерних держав утримуватися від застосування ядерної зброї щодо неядерних держав. Меморандум має ключове значення для міжнародно-правового режиму нерозповсюдження ядерної зброї, оскільки забезпечує дієве втілення режиму.

2.2. Характеристика зобов'язань сторін за Будапештським меморандумом

Після розпаду СРСР втратили актуальність основні документи європейської архітектури безпеки. Ситуація стрімко та кардинально змінювалася та вимагала нових угод.

Роблячи короткий відступ, зазначимо, що ядерне роззброєння – це контрольований процес часткового або повного знищення арсеналів ядерної і термоядерної зброї, який здійснюється на основі двосторонніх або багатосторонніх договорів про роззброєння між ядерними державами. Ядерне роззброєння може бути одностороннім, двостороннім, багатостороннім і загальним [50, с. 270].

Всього одна ядерна боєголовка, що розірвалася над великим містом, може знищити мільйони людей. Оскільки плани роззброєння ядерних держав досі приносили лише доволі обмежені результати, зростає ризик того, що заволодіти цією надзброєю можуть і інші країни або навіть терористи. А чим більше людей буде «тримати палець на червоній кнопці», тим вищою буде загроза для всього світу. Гарантувати нерозповсюдження і незастосування ядерної зброї можна лише за умови її знищення [61, с. 207].

Центральна роль у здійсненні контролю в галузі нерозповсюдження ядерної зброї належить Міжнародному агентству з атомної енергії (МАГАТЕ), тому саме до діяльності Агентства - її сильним та слабким сторонам - привернуто увагу різного статусу і рівня значимості установ, відомств, науково-вишукувальних формувань практично всіх держав - членів Організації.

На нинішньому етапі подальші заходи щодо посилення та вдосконалення контролю та розширення сфери його застосування виробляються як у рамках самого МАГАТЕ, так й у взаємодії із згаданими вище інститутами.

Відносно контрольної діяльності або гарантій МАГАТЕ з часом було здійснено істотну еволюцію. Починалося це все ще до вступу Договору про

нерозповсюдження в силу, з так званих Угод про гарантії щодо окремих ядерних установок.

Потім, після того як Договір вступив в силу, почали укладатися угоди про гарантії або контроль, що розповсюджувалися на всю мирну ядерну діяльність держав, що не володіють ядерною зброєю. Але, природно, тільки на ту діяльність, яка була заявлена тією чи іншою державою.

Події в Іраку і Кореї на початку 1990-х рр. показали всьому світу серйозні недоліки існуючої системи гарантії. Оскільки вона не давала Агентству можливості виявляти незаявлену, таємну ядерну діяльність. Тому з 1993 р. МАГАТЕ приступило до вдосконалення системи гарантії і до 1997 р. виробило так званий Додатковий протокол, який істотно розширив можливості Агентства з виявлення незаявлених ядерних матеріалів і діяльності, надаючи МАГАТЕ ширші права доступу до інформації, ядерних установок і інших місць знаходження матеріалу. На сьогоднішній день Додатковий протокол підписаний вже 83 державами, включаючи всі ядерні [53, с. 148].

Основним способом забезпечення гарантій є облік і контроль ядерних матеріалів, для чого держави створюють і підтримують національну систему обліку і контролю. Країни надають Агентству спеціальні заяви про ядерний матеріал, який вони імпортують або виробляють самі і повідомляють про всі місця його знаходження. А інспектори МАГАТЕ проводять незалежну перевірку і дають оцінку правильності і повноти заяви держави.

Якщо існують розбіжності між заявленою кількістю матеріалу і фактичною його наявністю, і вони не можуть бути переконливо пояснені, то генеральний директор надає відповідну доповідь раді керівників МАГАТЕ, а останній повідомляє про це всім членам агентства.

У статуті МАГАТЕ і в угодах про гарантії визначено ряд санкцій по відношенню до порушників:

- припинення надання допомоги з боку Агентства;
- вивезення всього обладнання і матеріалів, наданих Агентством для сприяння в здійсненні проектів;

- призупинення користування правами і привілеями члена МАГАТЕ [57, с. 118].

Необхідно, проте, розуміти, що система гарантії МАГАТЕ не може фізично перешкодити переключенню ядерного матеріалу з мирних на військові потреби, а дозволяє лише виявити переключення матеріалу, що перебуває під гарантіями або використання не за призначенням поставленої під гарантією установки і ініціювати розгляд таких фактів.

Тому до певної міри практична значущість і ефективність контрольної діяльності МАГАТЕ залежить від того, яким чином держава і, особливо, ті, у яких можуть виникнути наміри здійснити переключення, розцінюють можливості Агентства виявляти такі незаконні речі.

Разом з тим, вирішення цих проблем досягається не через тиск і силові акції, а шляхом зміцнення міжнародного правового поля та розширення міжнародного співробітництва в цій сфері. Наприклад, підписання Лівією та Іраном Додаткового протоколу до Угоди про гарантії з МАГАТЕ.

Існуючі механізми в ядерній галузі обмежуються контролем за ядерними матеріалами та об'єктами по їх використанню, а також міжнародними і національними системами експортного контролю. Система гарантій МАГАТЕ, навіть підкріплена режимом спеціальних інспекцій, не повністю відповідає завданням запобігання спроб створення ядерної зброї.

Спеціальні інспекції МАГАТЕ можуть проводитися, наприклад, тільки після отримання достовірної інформації про те, які мали місце порушення гарантій. Дана вимога робить проведення таких інспекцій МАГАТЕ незвичайною подією і, таким чином, створює політичний «поріг допустимості» їх застосування.

Крім того, значна затримка за часом між запитом на проведення спеціальної інспекції та фактичним прибуттям в країну інспекційної групи МАГАТЕ може дозволити країні-порушниці приховати (заховати, знищити) ознаки незаконної діяльності [67, с. 182].

Крім того, існуючі гарантії МАГАТЕ не забезпечують повністю своєчасного попередження про використання плутонію і високозбагаченого урану цивільних реакторів у військових цілях усередині країни, що створює передумови для розкрадання ядерної сировини.

Існуючі або ті, що готуються, міжнародні угоди, які обмежують розповсюдження зброї масового знищення, не містять однозначних положень про заходи реагування на вже наявні заділи в галузі розробки ядерних, хімічних або біологічних боєприпасів тих держав, які приєднуються до договорів. Це ставить нинішній режим нерозповсюдження в двозначне і невизначене становище щодо кінцевої долі вже можливо створених компонентів зброї.

Після подій 11 вересня 2001 року, які оголили всю вразливість єдиної світової наддержави США, Вашингтон побачив основну загрозу можливості застосування проти себе зброї масового знищення. Саме в цьому зараз полягає основа політики США щодо нерозповсюдження.

В рамках політики «ядерного стримування» в Європі, здійснюваної НАТО, американська ядерна зброя розміщена на території Бельгії, Німеччини, Італії, Голландії та Туреччини. Ще 23 країни теж розраховують на те, що атомні бомби США забезпечать їх безпеку.

Більше 40 держав мають власні атомні реактори, які в принципі дозволяють збагачувати уран для ядерної зброї. У світі відбувається поширення знань в галузі ядерної технології. Це підвищує небезпеку того, що ядерну бомбу зможуть розробити та інші країни.

Одночасно з цим від наслідків випробувань ядерної та термоядерної зброї і розщеплення урану по всьому світу страждають люди, тварини і рослини. Одним з важливих аспектів проблеми ядерного роззброєння є доля раніше підписаних договорів про роззброєння. Тільки ретельне вивчення результатів їх реалізації дозволить уникнути поспіху в питаннях роззброєння, яка може привести до порушення стабільності в світі.

Що стосується контролю над ядерними озброєннями, то досі в цьому напрямку існували тільки двосторонні договори між США і Росією. Інші країни

(Білорусь, Казахстан і Україна) є лише формальними учасниками Договору СНО-1 (про скорочення стратегічних наступальних озброєнь), або START-1, між двома наддержавами, так як не мають ядерної зброї [65, с. 280].

Опісля розпаду СРСР наприкінці 1991 Коли СРСР ядерна зброя була хаотично розміщена у різних пострадянських державах. Адміністрація Джорджа Буша-старшого надавала у той час найвищий пріоритет тому, щоб це не призвело до збільшення кількості держав, які мають ядерну зброю.

Більше того, спостерігаючи за насильним розпадом Югославії, адміністрація Буша хвилювалася, що розпад Радянського Союзу також може стати насильницьким, підвищуючи перспективу конфлікту між державами з ядерною зброєю.

Відсутність зростання кількості держав з ядерною зброєю означало, що на практиці лише Росія збереже ядерну зброю. Таку ж мету переслідувала адміністрація Клінтона з перспективою продовження Договору про нерозповсюдження ядерної зброї на невизначений термін, альтернативний курс, який дозволив іншим пострадянським державам зберегти

Ліквідація стратегічних ядерних боєголовок, міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) і стратегічних бомбардувальників в Україні була важливою справою для Вашингтону. МБР і бомбардувальники несли боєголовки жахливих розмірів – усі вони були розроблені, побудовані та розгорнуті для нападу на Америку.

Боєголовки в Україні мали вибухову потужність 400-550 кілотонн кожна, тобто в 27-37 разів більше атомної бомби, яка зруйнувала Хіросіму. 1900 стратегічних ядерних боєголовок — більш ніж у шість разів більше, ніж кількість ядерних боєголовок, які зараз має Китай — могли б утричі знищити кожне місто США з населенням понад 50 000 осіб, при цьому боєголовки залишилися в запасі [49, с. 53].

Гостро постало питання ядерного озброєння, розміщеного на території колишнього СРСР. Економічний колапс та регіональні конфлікти в Абхазії, Нагірному Карабаху, Таджикистані, Південній Осетії та Придністров'ї

створювали реальну небезпеку потрапляння атомних боєголовок до рук терористів.

Україна займала особливе місце у ситуації, що склалася. За даними українських джерел, у 1991 році вона успадкувала від СРСР 176 міжконтинентальних балістичних та понад 2500 тактичних ракет. Таким чином, Україна стала третьою у світі ядерною державою, поступаючись лише США та Росії.

У травні 1992 року Білорусь, Казахстан та Україна разом із РФ та США підписали Лісабонський протокол - документ, за яким колишні союзні республіки відмовлялися від ядерного арсеналу та передавали боєголовки та засоби їх доставки Росії, приєднуючись до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). Проте в обмін на односторонні поступки Київ хотів отримати гарантії, зокрема щодо збереження територіальної цілісності.

Переговори тривали ще кілька років, і завершальна стадія відбулася на початку грудня 1994 року у Будапешті. В Угорщині тоді відбулася Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ).

Один із підрозділів підсумкових рішень був присвячений «нерозповсюдженню ядерної зброї». В одному з його пунктів говорилося, що держави-учасниці «підтримуватимуть і заохочуватимуть приєднання всіх держав до ДНЯЗ; зокрема, держави-учасниці, які ще не є сторонами ДНЯЗ, знову підтверджують свій твердий намір якнайшвидше приєднатися до ДНЯЗ як держави, які не володіють ядерною зброєю».

А за день до опублікування основних рішень саміту НБСЄ президенти Росії, США та України, а також прем'єр-міністр Великобританії підписали Будапештський меморандум.

Однак, перш ніж погодитися відмовитися від цього ядерного арсеналу, Київ вимагав трьох гарантій.

По-перше, Україна хотіла отримати компенсацію за цінність високозбагаченого урану в ядерних боєголовках, який можна було б змішати для використання в якості палива для ядерних реакторів. Росія погодилася надати це.

По-друге, ліквідація МБР, шахтних установок МБР і бомбардувальників коштувала недешево. Оскільки економіка України швидко занепадала, український уряд не міг дозволити собі такі масштабні витрати. Сполучені Штати погодилися покрити ці витрати за допомогою Кооперативної допомоги Нанна-Лугара зі зменшення загрози.

По-третє, Україна хотіла отримати гарантії своєї безпеки після того, як вона позбудеться ядерної зброї. Будапештський меморандум надав такі гарантії безпеки [30].

У Будапештському меморандумі 1994 року Сполучені Штати, Росія та Великобританія зобов'язувалися «поважати незалежність і суверенітет і існуючі кордони України» та «утримуватися від погрози силою або її застосування» проти країни. Ці запевнення зіграли ключову роль у переконанні українського уряду в Києві відмовитися від третього за величиною ядерного арсеналу у світі, який складається з близько 1900 стратегічних ядерних боєголовок.

У Будапештському меморандумі йшлося про те, що оскільки Україна підписує ДНЯЗ «як держава, яка не володіє ядерною зброєю», ці країни «підтверджують Україні свої зобов'язання поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України...утримуватися від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності України...».

У тексті Меморандуму можна виокремити дві смислові частини:

- зобов'язання утримуватися від здійснення дій, які можуть призвести до порушення суверенітету України, та норми про надання допомоги Україні у разі, якщо вона стане жертвою агресії, вчиненої із застосуванням ядерної зброї (ст. 1-4 Меморандуму);

- зобов'язання не застосовувати ядерну зброю щодо держав, які не мають ядерної зброї, крім випадків застосування ними ядерної зброї щодо держав, які мають ядерну зброю (ст. 5 Меморандуму).

Будапештський меморандум став передостаннім етапом оформлення без'ядерного статусу України. 1996 року Київ приєднався до ДНЯЗ, і Україна офіційно відмовилася від такої зброї. Довгий час про меморандум не згадувала

жодна сторона, що його підписала. Несподівано для всіх питання стало актуальним у 2014 році, угода була знову уважно розглянута та по-різному інтерпретована.

Для Києва Будапештський меморандум став найважливішим документом на початку 2014 року, коли після «Євромайдану» Крим було анексовано РФ.

Головна проблема в інтерпретації угоди полягала в тому, що документ не було ратифіковано. Україна наполягає на тому, що документ був підписаний очільниками держав та набрав чинності з моменту підписання. Противники цієї позиції вважають, що, оскільки меморандум не був ратифікований, то угоду можна вважати лише декларацією.

У російського керівництва щодо Будапештського меморандуму є власний погляд. У травні 2014 року президент ворожої держави зазначив, що «втрата Україною територіальної цілісності стала результатом не зовнішнього впливу, а складних внутрішніх процесів, які з Росією та її зобов'язаннями щодо Будапештського меморандуму ніяк не пов'язані».

Думка Києва діаметрально протилежна: до 20-річчя меморандуму міністерство закордонних справ України виступило із заявою, в якій повідомлялося, що у 2014 році Російська Федерація порушила взяті на себе зобов'язання», поставивши під сумнів не лише гарантії безпеки ядерних країн стосовно окремо взятої країні, а й створивши прецедент [32].

Росія порушила практично всі зобов'язання, які взяла на себе в цьому документі. Вона застосувала військову силу, щоб захопити, а потім незаконно анексувати український півострів Крим на початку 2014 року. Російські та проросійські сили ведуть війну більше семи років у східному українському регіоні Донбасу.

Ймовірність використання ядерної зброї у сьогоденному світі дуже низька. Важливо, щоб країни, що володіють ядерною зброєю, проводили відповідальну політику по відношенню до інших держав. Адже ядерні сили є сильним козирем у підкоренні інших народів, позбавлення їх суверенітету. Саме подібна хижацька політика деяких держав з ядерним потенціалом, наприклад,

Росії, і створює небезпеку відкритого військового конфлікту, адже частина народів планети зовсім не хочуть опинитися в колоніальній залежності від сильних світу цього.

Також важливо прагнути до того, щоб питання про те, які саме країни володіють ядерною зброєю, мало завжди однозначну відповідь. Адже в сучасному світі з'явилася тенденція, згідно з якою багато держав таємно ведуть розробки такого виду озброєнь, плекаючи таємні загарбницькі плани. У будь-якому випадку, очевидно, що поява ядерної зброї поставила людей перед необхідністю вирішувати виникаючі між державами проблеми не військовим, а мирним шляхом.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ТА НАСЛІДКИ БУДАПЕШТСЬКОГО МЕМОРАНДУМУ

3.1. Питання дотримання Будапештського меморандуму: позиція світової спільноти

Як було зазначено вище, згідно із Будапештським меморандумом Росія, США та Великобританія, «беручи до уваги зобов'язання України ліквідувати всю ядерну зброю, що знаходиться на її території, у визначений період часу» підтверджували таке:

«1. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України.

2. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують їх зобов'язання утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, і що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, крім цілей самооборони або будь-яким іншим чином згідно зі Статутом Організації Об'єднаних Націй.

3. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ утримуватись від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином отримати будь-які переваги.

4. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують їх зобов'язання домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй з

метою надання допомоги Україні як державі– учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, в разі, якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї.

5. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують щодо України їх зобов'язання не застосовувати ядерну зброю проти будь-якої держави– учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, крім випадку нападу на них самих, їхні території чи їхні підопічні території, їхні збройні сили або на їхніх союзників з боку такої держави спільно або в союзі з державою, яка володіє ядерною зброєю.

6. Україна, Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки будуть проводити консультації у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої постає питання стосовно цих зобов'язань» [4]

Опишемо позицію світової спільноти, яка існує наразі, здійснивши короткий екскурс у геополітичну позицію агресивної Росії по відношенню до держав пострадянського простору, зокрема, і до України.

Так, зазначимо, що розпад єдиної держави обернувся для Росії важкими втратами. Відбулося істотне ослаблення Росії за всіма основними параметрами (соціальним, економічним і військово-політичним), що визначає потужність і авторитет держави. У цих умовах відновлення політичного, економічного і військового потенціалу Росії, її позицій на світовій арені стало головним завданням нового керівництва. Домогтися цього можна було не тільки за рахунок використання внутрішніх чинників розвитку.

Важливу роль повинні були зіграти і зовнішні чинники, зокрема сприятливі міжнародні умови. У зв'язку з цим особливого значення набуло налагодження добросусідських відносин з державами, розташованими вздовж кордонів Росії, особливо з новими незалежними державами, колишніми радянськими республіками. Комплекс неврегульованих проблем, що виникли у

відносинах Росії з окремими пострадянськими державами, став ускладнювати її відносини не тільки з ними, але і з деякими країнами "далекого зарубіжжя", негативно впливати на соціально-політичну і економічну обстановку всередині країни і її безпеку. Політика Росії у взаєминах з країнами колишнього Радянського Союзу стала одним із пріоритетів її зовнішньої політики.

Обрання В. Путіна президентом РФ привнесло суттєві корективи у взаємини з країнами СНД в рамках проголошеного ним нового міжнародного курсу під назвою «стратегічне партнерство».

Нове російське керівництво ще в 1999 р. позначило основні принципи стратегічного партнерства у розвитку відносин з іншими країнами, в тому числі в просторі СНД.

Даний підхід передбачав нову динаміку торгово-економічних, політичних, гуманітарних та інших напрямів співробітництва і в перспективі інтегрування Росії в цілісну світову господарську систему на основі врахування безпосередньо національних інтересів кожного учасника такої співпраці.

Відповідно до такого підходу до розвитку взаємин, країни СНД офіційно були оголошені пріоритетними партнерами в зовнішній політиці Росії.

Основний пріоритет Росії за президентства В. Путіна був спрямований на те, що при взаємодії з країнами колишнього СРСР пріоритетними повинні були стати критерії економічної ефективності та геополітичної доцільності. Відносини Росії з учасниками СНД можна поділити на три етапи.

Перший етап (1991-1993) починається з моменту розпуску СРСР і утворення СНД (грудень 1991 р), а завершується розпадом "рубльової зони" (з серпня і до кінця 1993 р.).

Цей період був часом найбільш сильного політичного впливу Росії в СНД, коли питання міжнародного значення, що стосуються нових незалежних держав, не вирішувалися без участі Росії. Взаємні відносини в економіці в ті роки будувалися особливим чином: всі країни СНД використовували загальну грошову одиницю - радянський рубль, а правила товарообміну в СНД істотно відрізнялися від таких в міжнародній практиці. Економічні відносини в цей

період слід охарактеризувати як "залишкові зв'язки", що склалися між радянськими республіками ще за часів єдиного народногосподарського комплексу.

Зберігалася економічна конструкція центрально-периферійних відносин, що склалася в Радянському Союзі між Росією і іншими республіками.

У 1993 р. був прийнятий Статут СНД, який визначив сфери спільної діяльності держав-членів.

До компетенції Співдружності були включені: координація зовнішньополітичної діяльності; співробітництво у формуванні загального економічного простору; боротьба з організованою злочинністю; співробітництво в оборонній політиці та охорони зовнішніх кордонів та ін. Поряд з дійсним членством передбачалося і асоційоване членство, що давало право на участь в окремих видах діяльності Співдружності.

Другий етап (1994-1999) характеризується як період взаємодії держав пострадянського простору, що співпадає з активною фазою економічних і політичних трансформацій в цьому регіоні.

З одного боку, як це не парадоксально, саме в цей період стала заявляти про себе тенденція до реінтеграції. Саме до цього періоду відносяться найбільш значущі ініціативи СНД: Договір про створення Економічного союзу (1993), Угода про створення зони вільної торгівлі (1994), Угода про створення платіжного союзу (1994), а також Угода про Митний союз Росії, Білорусі, Казахстану і Киргизії (1995) і Договір про утворення Співтовариства Росії і Білорусі (1996). Вірменія, Казахстан і Таджикистан безумовно орієнтувалися на військово-політичний союз з Росією.

Цим же шляхом пішла і Киргизія. Одночасно це і час становлення нової державності, зміцнення політичного суверенітету країн СНД початок проведення ринкових реформ.

По мірі зміцнення політичної і економічної самостійності нових незалежних держав відбувалося поступове ослаблення політичного впливу Росії в регіоні на тлі фактичної економічної дезінтеграції, прискореної фінансовою

кризою 1998 року та її наслідками. До кінця 1990-х років країни СНД перестали бути по відношенню до Росії тією сферою, де Росія, домінувала, і цей факт був відзначений світовою спільнотою.

Причинами зміни ситуації стали: посилення процесів економічної дезінтеграції, каталізатором якої послужили фінансова криза і дефолт в Росії; зовнішньоекономічна і зовнішньополітична переорієнтація країн Співдружності, що відповідала логіці триваючого процесу їх суверенізації; активне проникнення до СНД західного капіталу і західних компаній; прорахунки в політиці інтеграції. Окрім того, слід зазначити, що керівництво країни воліло мати справу з "традиційним" зарубіжжям, переважно Заходом, в надії на швидке входження до складу розширеної західної спільноти на правах однієї з провідних держав "Нового Заходу".

Як наслідок в СНД почалися процеси диференціації. На посилення доцентрових тенденцій в СНД працювали перш за все реальні економічні інтереси країн-учасниць, а відсутність таких (у відносинах з Росією) або наявність конкуруючих економічних центрів сприяли зростанню відцентрових тенденцій. Україна, Молдова і Грузія сподівалися знайти в європейських ринках альтернативу російському ринку. Одночасно вони прагнули звільнитися від військово-політичного впливу Москви, вважаючи його таким, що завдає шкоди інтересам їх національній безпеці.

Третій етап охоплює період з 2000 по 2007 р. Його найважливішою характеристикою стало перетворення "ближнього зарубіжжя" Росії на арену гострої міжнародної конкуренції у військово-стратегічній, геополітичній та економічній сферах.

Взаємні відносини Росії з країнами СНД стали будуватися не стільки на кшталт "центр-периферія", скільки в координатах "глобалізація - регіоналізація". В результаті трансформації характеру взаємних відносин російський вектор в зовнішніх зв'язках всіх колишніх радянських республік істотно скоротився.

З приходом в 2000 р. до Кремля президента В. В. Путіна увага Росії до країн "близького зарубіжжя" помітно посилилася. Керівництво Росії переглянуло

значимість співпраці з Заходом і, відповідно, ролі "ближнього зарубіжжя" в забезпеченні російських національних інтересів. Москва відмовилася від спроб негайної інтеграції "в Захід" і перейшла до політики, центром якої стала "ідея самопосилення переважно за допомогою економічної модернізації".

Росія здійснила перегрупування сил і зосередила їх на найважливіших і найбільш перспективних для себе напрямках, зокрема на країнах СНД, причому, не завжди у мирному ключі. Саме тут - в Новій Східній Європі (Україна, Білорусія, Молдавія), на Південному Кавказі і в Центральній Азії - переплелися істотні економічні, військово-політичні та гуманітарні інтереси Росії.

Розвиток економічних зв'язків і активізація інтеграційних процесів в СНД вийшли на рівень одного з найважливіших напрямків зовнішньої політики Росії, що знайшло відображення в Концепції зовнішньої політики (2000) і Концепції національної безпеки Російської Федерації (2000). Значимість цього напрямку зовнішньої політики Росії неодноразово підкреслювалася в офіційних заявах президента В.В. Путіна. На підтвердження своїх намірів уряд Росії разом з групою проросійських учасниць СНД виступив з низкою ініціатив, які повинні були зміцнити її позиції на просторі СНД.

Одна з них була направлена на стимулювання процесу прискореного економічного зближення. Ініціативу Росії підтримали Казахстан, Білорусь, Киргизія і Таджикистан. 10 жовтня 2000 року ці країни підписали договір про утворення Євразійського економічного співтовариства (ЄврАзЕС).

В особі ЄврАзЕС з'явилася регіональна організація, побудована з урахуванням принципів Євросоюзу, в якій, на відміну від СНД, при прийнятті рішень брав до уваги економічну вагу Росії. ЄврАзЕС мало чіткі економічні цілі та інституційну структуру. Саме в ньому була створена зона вільної торгівлі. Відповідно до документа "Пріоритетні напрямки розвитку ЄврАзЕС на 2003-2006 та наступні роки" належало завершити до кінця 2006 р підготовку до формування митного союзу, який, однак, до наміченого терміну так і не вдалося створити. У довгостроковій перспективі планувалося створення економічного і валютного союзів.

Великі надії покладалися на проект Єдиного економічного простору (ЄЕП), угоду про формування якого було підписано у вересні 2003 р. Цілі і завдання ЄЕП були багато в чому тотожні ЄврАзЕС, частково збігалося і коло його учасників.. В рамках цієї організації передбачалося забезпечити свободу переміщення товарів, послуг, капіталів і робочої сили і проводити єдину зовнішньоторговельну і узгоджену грошово-кредитну і валютно-фінансову політику.

Головне полягало в тому, що ЄЕП було чисто економічною організацією, що відповідала корінним інтересам всіх його учасників. І в цьому крилася, на думку МЗС Росії, гарантія того, що інтеграційний процес може бути успішно завершений. Створення ЄврАзЕС і ЄЕП було реакцією на внутрішні проблеми СНД і об'єктивну потребу в спільних діях в сучасній світовій економіці. В.В. Путін закликав "не чекати від СНД особливих досягнень" і запропонував розглядати Співдружність на перспективу як "корисний клуб" для виявлення економічних і гуманітарних проблем.

Новим важливим моментом в політиці Росії по відношенню до СНД після 2004 р. стало вираження готовності взаємодіяти в пострадянському регіоні з провідними західними країнами в різних формах, що не допускають конфронтації

До основних факторів, що обумовили якісне зниження рівня російського впливу в країнах СНД, дослідники відносять:

- появу нових лідерів на пострадянському просторі; підвищення активності внутрішньо регіональних гравців; кризу інструментарію російського впливу в СНД; зношування "ностальгічного ресурсу";
- пріоритет глобальної інтеграції перед регіональною, що сповідувала правляча російська еліта;
- провал стратегії енергетичного тиску; непривабливість внутрішньої моделі розвитку Росії (номенклатурно-сировинного проекту) для країн-сусідів.

Умовно початком четвертого етапу можна вважати вступ в травні 2008 р. на посаду президента РФ Д.А. Медведєва.

В цей рік керівництвом країни було прийнято низку документів, які підтвердили пріоритетне становище Співдружності для Росії. За задумами його авторів, реалізація намічених в них планів і рекомендацій повинна була сприяти якісному поліпшенню співпраці між його учасниками в нових умовах тощо. Як було вказано вище, керівництво Росії неодноразово декларувало відносини з країнами СНД як пріоритетні в системі своїх міжнародних зв'язків. Стосовно сфери економічних відносин акцент був зроблений на інтеграцію пострадянського простору. Однак багато політиків і дослідників визнають, що декларовані пріоритети слабо підтверджуються результатами співпраці Росії з країнами СНД на практиці.

Втім, і для Росії розвиток торгово-економічних зв'язків з партнерами по Співдружності має велике значення. На скорочення частки Росії в торгівлі з державами СНД позначилася, звичайно ж, і зростаюча конкуренція з боку глобальних гравців (ЄС, США) і регіональних держав (Китай, Туреччина, Іран). Наразі, щоб зберегти і розширити політичний та економічний вплив на пострадянський простір, Росії доведеться вирішити ряд проблем.

Головна з них полягає в тому, що Росія все ще не виробила привабливу ідеологічну та політико-економічну модель, яка могла б конкурувати із західною моделлю і протистояти втягуванню європейської частини пострадянського простору в політичне пограниччя ЄС.

Наплив мільйонів мігрантів з країн СНД призводить до зниження ціни робочої сили в Росії і закріпленню рівня низьких зарплат робітників і службовців титульних націй, що веде в кінцевому підсумку до подальшого посилення соціального розшарування народу Росії і зростання соціальної напруженості в країні. Аж ніяк не райдужними постають перспективи Росії на пострадянському просторі.

За його прогнозами, перспективи розвитку даного простору як в цілому, так і країн, які входять до нього, вирішальною мірою залежатимуть від взаємин і результатів взаємодії двох груп чинників. Перша з них буде визначатися характером і спрямованістю внутрішнього розвитку, притаманного даному

регіону, а друга - вплив зовнішніх сил: глобальних гравців (США, Китаю, Євросоюзу) і регіональних лідерів (Туреччини, Ірану та ін.).

Прийняті в останні роки на урядовому рівні документи щодо перспектив розвитку Росії в доступному для огляду майбутньому свідчать про те, що керівництво Росії усвідомлює наявність у відносинах з країнами ПСП ряду невирішених проблем і має намір вирішувати їх. Зволікання в цій справі може обернутися ослабленням і навіть втратою позицій Росії.

У рамках окреслення позиції світової спільноти щодо Будапештського меморандуму, зазначимо що посол Великобританії в Україні Джудіт Гоф повідомила, що Великобританія, зі свого боку, готова виконувати свої зобов'язання.

Вона зазначила, що у березні 2014 року Україна, США та Великобританія скликали консультації щодо виконання Будапештського меморандуму. «Там були міністр закордонних справ України Андрій Дециця, держсекретар США Джон Керрі, я там була з нашим міністром закордонних справ. І там був порожній стілець - російська сторона в особі міністра закордонних справ Лаврова не захотіла брати участь у консультаціях...Ми намагатимемося виконувати свої зобов'язання в рамках Будапештського меморандуму. Ми готові будь-якої миті сісти за стіл переговорів, щоб обговорити це питання», – наголосила Дж.Гоф [37].

Державний секретар США у 2013–2017 роках, після російської агресії в Україні, Джон Керрі пояснив: «Щодо Будапештського меморандуму... Розумію, що є деякі питання.

Так, ми це підписали і США зобов'язані дотримуватися фундаментального духу цього договору. Зараз відбуваються дебати, як саме нам це зробити, як конкретно цього досягти, щоб не нарватися ще більшу нестабільність або неправильне трактування наших кроків. конфлікту. Але я вважаю, що дух Будапештського меморандуму – дуже важлива річ» [37].

В силу Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 56/83 «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння», не тільки Росія як агресор несе за

свою агресію відповідальність, у тому числі й за порушення Будапештського меморандуму, але також США та Великобританія за бездіяльність щодо не протидії Росії, її різним порушенням та злочинам [41, с. 227].

Будапештський меморандум створив для США обсяг обов'язків перед Україною щодо забезпечення її суверенітету, політичної незалежності та територіальної цілісності, рівнозначного обсягу обов'язків, як і щодо союзників по НАТО.

Керуючись статтями 34 – 39, 47 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 56/83. «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння», як уже зараз, так і у разі продовження невиконання Будапештського меморандуму країн-гарантів Україна повинна [14, с. 67]:

1. Оцінити та пред'явити вимоги до Росії, США та Великобританії щодо відшкодування збитків, завданих анексією Росією АР Крим, окупацією та веденням війни на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей у повному обсязі.

Прецедент: у 1942 році, під час розпалу настання німецьких військ та їх союзників, коли ще не був зрозумілий результат Другої світової війни, в СРСР було створено «Надзвичайну державну комісію зі встановлення та розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників».

До завдання ЧДК входив «повний облік злочинських злочинів нацистів та завданих ними збитків радянським громадянам та соціалістичній державі, встановлення особи німецько-фашистських злочинців з метою передачі їх до суду та суворого покарання; об'єднання та узгодження вже проведеної радянськими державними органами роботи в цій галузі». Акти ЧДК стали одним із найважливіших доказів звинувачення у Нюрнберзі. То що заважає Україні створити подібну комісію? Відповідь на це питання залишається відкритою.

2. Вимагати від США, Великобританії та Франції надання сучасних озброєнь, які необхідні для стримування російської агресії та проведення деокупації окупованих територій.

3. Вийти з договору про нерозповсюдження ядерної зброї та створити власний ядерний арсенал.

Розглянуті вище обставини призвели до початку реваншистської четвертої світової війни Росії з цивілізованим світом – у відповідь на її програш у третій («холодній») світовій війні. Четверта світова війна розпочалася 20 лютого 2014 року після прямого порушення Росією Будапештського меморандуму внаслідок віроломного нападу на Україну [18, с. 112].

Початок четвертої світової війни призвів до руйнування міжнародних режимів ядерної безпеки та нерозповсюдження ядерної зброї. Навряд чи тепер якась країна захоче передати свій ядерний арсенал іншій країні під міжнародні гарантії її суверенітету та територіальної цілісності. США, у свою чергу, втратили через Росію свій міжнародний авторитет гаранта забезпечення суверенітету та територіальної цілісності інших країн, а також нерозповсюдження ядерної зброї.

Через багаторічне порушення Росією Договору про ліквідацію ракет середньої і малої дальності і прихованих перегонів озброєнь, що виникли через це, США були змушені вийти з цього договору. У тому числі через необхідність удосконалення та нарощування власних оборонно-наступальних озброєнь, насамперед для захисту своїх союзників у Європі, - зокрема, від можливого військового нападу Росії на країни Балтії.

Як було вказано вище, правовий аналіз тексту Будапештського меморандуму показує, що після його підписання цей документ створив для США юридичний обов'язок перед Україною щодо забезпечення суверенітету, політичної незалежності та територіальної цілісності такого самого роду, як і перед своїми союзниками по НАТО.

Ще в квітні 2016 року, в інтерв'ю одній з польських газет головний редактор Еха Москви Олексій Венедиктов, який має доступ до російських владних кулуарів, повідомив: «Якщо комусь і варто побоюватися, то країнам Балтії. Я нагадаю, що основна ідея Путіна — це захист «російського миру», а у

Польщі його немає. Він є в Україні, є в Грузії, але не в Польщі. Безпосереднього зіткнення між Польщею та Росією не буде» [37].

До цих тез додамо такі негативні в умовах наближення великої «гарячої» війни фактори:

а) градус російської мілітаристської шовіністичної пропаганди проти країн Балтії;

б) активізація прихованої російської агентури та агентів впливу Росії у країнах Балтії;

в) особиста ворожість Володимира Путіна до балтійських народів;

г) руйнування системи міжнародного права російською агресією проти України.

Все це підтверджує, що країни Балтії найближчими роками можуть стати об'єктами воєнного нападу з боку Росії [22, с. 16; 60].

Зазначимо, що щодо країн Євросоюзу, слід виокремити певні фактори, які впливають та будуть впливати на ставлення російського політичного лідера до Євросоюзу і надалі.

Із зовнішніх факторів, які будуть впливати на відносини між Росією і Євросоюзом, найбільше істотними слід вважати такі:

1. Підсумки президентських виборів в США в листопаді 2020 р. засвідчили, що віднині з боку США до Росії та, зокрема, до В. Путіна буде виявлено максимум справедливої уваги, забарвленої діями країни-агресора по всьому світу.

2. Стан американо-китайських відносин. Подальше загострення торгово-економічного і військово-політичного протистояння США і КНР, еволюція міжнародної системи в бік жорсткої біполярності створить додаткові обмеження для російсько-європейської взаємодії, наприклад, в реалізації багатосторонніх "євразійських" проектів. Росія буде орієнтуватися на більш тісний союз з Китаєм, в той час як Європа відстоюватиме власні економічні та політичні інтереси.

3. Ситуація на Близькому Сході. Суттєве загострення ситуації на Близькому Сході - ескалація в Сирії або Лівії, гостра кризу в Єгипті або в Саудівській Аравії, ірано-саудівський і / або ірано-ізраїльський конфлікт, новий масштабний потік біженців з регіону - здатні стати важливими стимулами для загострення протиріч між Росією та Європою.

4. Становище в світовій економіці. Прогнозуючи можливі сценарії подальшого погіршення відносин Росії і ЄС, представляється можливим згадати такі ризики, що випливають з нинішніх трендів в цих відносинах: особливе істотний негативний вплив на відносини справляє та буде справляти у майбутньому подальше розходження позицій з питань врегулювання ситуації на Донбасі; загострення субрегіональної конкуренції Росії і Європейського союзу; активізація інформаційної війни в Росії, спрямованої проти країн Заходу; не можна виключати нових розслідувань в окремих країнах ЄС, пов'язаних із звинуваченнями Росії у втручанні в вибори, в підтримці сепаратистів і політичних екстремістів; посилення протистояння Росії і окремих членів Євросоюзу в загальноєвропейських організаціях (ПАРЄ, ОБСЄ); подальша політизація енергетичної співпраці Росії і Брюсселя; зіткнення російських і європейських інтересів в окремих регіонах світу, включаючи Африку і Латинську Америку; особливою проблемою здатна стати російсько-європейська конкуренція за преференційні відносини з Туреччиною.

Протягом наступних років важко очікувати скасування санкцій ЄС щодо Росії, навіть за умови прогресу у врегулюванні української кризи. Не слід, звичайно, вважати, що реалізація в подальшому деяких з напрямків співробітництва призведе до якогось "перезавантаження" відносин між Москвою і Брюсселем., зважаючи на подальші та активніші агресивні плани Кремля щодо України та низки інших держав [41].

Отже, доктринальні засади російської політики щодо пострадянського простору за понад чверть століття після розпаду СРСР зазнали суттєвих змін. Серед їх основних векторів слід виділити такі:

а) перехід від загальних інерційних інтеграційних проектів на кшталт СНД до обмежених форматів інтеграції типу Союзної держави Росії та Білорусі, ЄврАзЕС, ЄАЕС;

б) відмова Росії від європейського інтеграційного вектору на користь вектору євразійського;

в) визнання дезінтеграції пострадянського простору на окремі сегменти, в яких країни рухаються за власними геополітичними траєкторіями.

РФ, на чолі із В. Путіним, та США й країни Заходу мають глибокі розбіжності з фундаментальних питань світової політики, її змісту і рушійних сил, пріоритетних завдань і бажаної моделі майбутнього світового порядку. Доти, поки ці розбіжності не будуть подолані, відносини між Москвою і цивілізованим світом, зокрема, із США та країнами Європи, залишаться переважно відносинами суперництва.

Дипломатичне посередництво США може відіграти найважливішу роль не тільки у вирішенні приватних питань, на кшталт звільнення військовополонених, - а й у здійсненні деокупації тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу.

Будапештський формат переговорів виключить усіх зайвих та неналежних суб'єктів переговорів - наприклад, представників російської окупаційної адміністрації в ОРДЛО. Тому українському керівництву та західним партнерам України, а також США слід докласти максимальних зусиль щодо повернення до Будапештського формату.

До миру через боротьбу за відновлення порушеного Росією міжнародного права проти четвертої світової війни – таким в ідеалі має бути пріоритет зовнішньої політики всіх цивілізованих країн.

3.2. Наслідки Будапештського меморандуму як гарантії територіальної та політичної незалежності України

Інститут гарантій забезпечення виконання міжнародних договорів втілюється в міжнародно-правовій системі, що склалася в сучасності і, що не менш важливо, знайшов належне йому доктринальне висвітлення. Це також безсумнівно, як і те, що зазначений інститут перебуває у діалектичному зв'язку з багатьма іншими поняттями теорії міжнародного права та практики.

ООН та її органи закріплюють у своїх рішеннях обов'язок держави-правопорушника надати належні гарантії неповторення протиправної поведінки у майбутньому [29, с. 107].

Однак такий обов'язок і відповідна йому вимога в тій чи іншій ситуації виходять не від заявника, а безпосередньо від органу ООН через те, що держава — учасник тієї чи іншої конвенції про права людини, прийнятої під егідою ООН, зобов'язана привести своє законодавство у відповідність до її положень [5].

Спільність міжнародно-правових гарантій також характеризується наявністю превентивної складової, але не вичерпується нею. Вона передбачає зміцнення застосовуваних норм договору. Ознаки таких гарантій та відповідальності наголошують на їх спільній меті — досягнення позитивного результату у виконанні міжнародного договору.

При цьому слід враховувати ту важливу обставину, що держава-гарант, як і інша держава, має право закликати до відповідальності іншу державу і може вимагати від неї припинення міжнародно-протиправного діяння та надання запевнень та гарантій неповторення правопорушення, що, власне, і працює на посилення застосовуваних договірних положень.

У контексті висвітлення права держави-гаранта закликати державу-порушника до відповідальності, зазначимо наступне.

Міжнародне право передбачає додаткові засоби, завдяки яким воно домагається забезпечення своїх норм. Такі юридичні засоби перебувають між

собою у системному зв'язку, що не виключає їх концептуальної подібності та відмінності.

Це, наприклад, характерно для порівняльного аналізу міжнародно-правових гарантій та інституту відповідальності у міжнародному праві, адже, нормативне регулювання міжнародних відносин передбачає наявність інституту відповідальності, оскільки правові норми прагнуть впливати загрозою чинності на опір окремих учасників правовідносин.

Таким чином, відповідальність є одним із заходів, які забезпечують існування правопорядку на міжнародному рівні.

Відповідальність у міжнародному праві є міжгалузевим правовим інститутом, який пронизує всі галузі міжнародного права. Доречним є розгляд даного правового інституту в його найбільш поширеному розумінні, а саме як група норм, що регулюють однорідні відносини та відрізняються якісною єдністю.

Норми інституту міжнародної відповідальності взаємопов'язані з іншими нормами міжнародного права, оскільки вони реалізуються лише за умови порушення інших норм.

Важливість інституту відповідальності дозволяє заявляти про існування міжнародної відповідальності як самостійної галузі міжнародного права.

Проте відомо, що критеріями поділу системи права на галузі є предмет та метод правового регулювання. Норми про відповідальність є похідними, вторинними і неспроможні існувати без наявності первинної, матеріальної норми, із якою тісно пов'язані. Тому невірно говорити про право міжнародної відповідальності як про окрему галузь.

Міжнародна відповідальність - це вид юридичної відповідальності і тому їй притаманні всі ознаки родового об'єкта. Але специфіка міжнародного права накладає свої особливості на інститут міжнародно-правової відповідальності.

Так, наприклад, І.І. Лукашук визначає право міжнародної відповідальності як галузь міжнародного права, принципи та норми якої визначають для суб'єктів міжнародного права юридичні наслідки міжнародно-протиправного діяння, а

також заподіяння шкоди внаслідок діяльності, яка не заборонена міжнародним правом. Це визначення значно розширює сферу відповідальності.

Зазначимо, що у сфері міжнародних відносин відсутнє єдине джерело верховної влади, яке б встановлювало для всіх учасників єдині правила поведінки. Самі суб'єкти міжнародного права створюють собі обов'язкові норми, самі їх виконують і контролюють процес їх виконання. Усі міжнародні відносини будуються на принципі рівноправності та незалежності суб'єктів.

Питання про співвідношення відповідальності та суверенітету завжди перебувало у центрі активного обговорення, особливо коли переважала концепція абсолютного суверенітету: іноді це призводило до заперечення самої можливості юридичної відповідальності у міжнародному праві. Після поширення концепції відносного суверенітету будь-якої держави це питання стало менш актуальним.

Суверенна рівність держав, з одного боку, передбачає свободу дії держави, з іншого - встановлює її межі, які впливають з рівності прав інших держав. Таким чином, у разі порушення прав суб'єкта міжнародного права суб'єкт-правопорушник має відповідати за свої дії.

Комісія міжнародного права ООН вказувала на наявність такого принципу, за яким будь-який суб'єкт міжнародного права повинен відповідати за власні міжнародно-протиправні діяння.

Цей принцип підтверджується міжнародною практикою. Наприклад, Постійна палата міжнародного правосуддя (у справі про фабрику у м. Хожув (Республіка Польща)) визнала як «принцип міжнародного права, так само як і загальний підхід до розуміння права те, що будь-яке порушення зобов'язання неминуче передбачає обов'язок відшкодувати заподіяну шкоду» [29, с. 107].

При цьому, як підкреслюється у теорії міжнародного публічного права, наявність юридичних наслідків за недотримання норм міжнародного права як міжнародної відповідальності, що передбачає застосування заходів впливу до правопорушника, є елементом сутності міжнародного права як правової категорії.

Коли держава порушує міжнародне право або через будь-які обставини відступає від своїх договірних зобов'язань, завжди постає питання про її відповідальність перед іншими учасниками міжнародного співтовариства.

Комісія з міжнародного права ООН тривалий час займалася розробкою теми «Відповідальність країн за міжнародно-протиправні дії» відповідно до резолюції Генеральної асамблеї ООН 799 (VIII) від 7 грудня 1953 р. За період роботи було зроблено 24 доповіді з зазначеної теми.

На своїй 53 сесії Комісія прийняла остаточну редакцію проекту статей про відповідальність держав. Не всі питання було вирішено в цьому проекті, оскільки виявилось дуже багато спірних моментів, за якими члени Комісії так і не змогли дійти єдиної думки. Після закінчення роботи над темою міжнародної відповідальності держав Комісія розпочала розгляд питань міжнародної відповідальності міжнародних організацій.

Розуміння міжнародної відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності утвердилося у міжнародному праві не відразу. Насамперед, міжнародна відповідальність має спільні риси з цивільно-правовою відповідальністю: обидві мають місце у відносинах рівних суб'єктів; основною метою обох є відновлення існуючого до правопорушення становища, що виражається в обов'язку відшкодувати заподіяну порушником шкоду.

Ймовірно, саме це зумовило початковий розвиток інституту міжнародної відповідальності у напрямі зближення його із цивільно-правовою відповідальністю.

Так було в перших доповідях Комісії міжнародного права ООН, зроблених Ф.В. Гарсія Амадором з питання відповідальності держав, вона розглядалася в рамках відшкодування збитків, заподіяних іноземним громадянам та іноземним юридичним особам або їхньому майну.

У той самий час після Першої світової і особливо після Другої світової війни розвивається концепція кримінальної відповідальності держав. У міжнародному праві формується поняття «міжнародні злочини» (до яких у тому числі належали злочини проти світу), за які до держави могли бути застосовані

міжнародні санкції, що розглядалися саме як елемент кримінальної відповідальності, оскільки їхня мета - покарати правопорушника.

Основою концепції кримінальної відповідальності держави є теорія єдності шляхів розвитку міжнародного та національного права, згідно з якою розвиток права є єдиним процесом, у якому національне право та міжнародне право, знаходяться лише на різних щаблях. Від концепції кримінальної відповідальності, як і від розгляду міжнародної відповідальності у цивільно-правовому руслі, надалі відмовилися, визнавши міжнародну відповідальність *sui generis*.

Таким чином, інститут міжнародної відповідальності є сукупністю правових норм, що регулюють певні правовідносини, які у більшості випадків виникають між двома сторонами – правопорушником та потерпілим. Тривалий час визнавалася можливість таких правовідносин лише між двома сторонами. Так, А. Фердросс писав, що «міжнародно-правова відповідальність у принципі виникає лише щодо тих держав, які є безпосередньо потерпілими від міжнародно-протиправних дій».

Д. Анцилотті наголошував з цього приводу, що «з порушенням міжнародного зобов'язання пов'язане виникнення нових правовідносин між державою, яка зобов'язується понести відповідальність за вчинення даного делікту, що створює підстави вимоги про відшкодування, і державою, щодо якої зобов'язання виявилось невиконаним і яке має на цій підставі право вимагати відшкодування».

Для внутрішньодержавного права, як правило, характерно у разі відповідальності виникнення відносин, учасниками яких є три суб'єкти: потерпілий, правопорушник та держава. Винятками тут є цивільна та дисциплінарна відповідальність, хоча і в цих випадках завжди є можливість втручання держави з метою вирішення спору, тобто у цих відносинах держава постає як арбітр, який має право застосувати силу щодо правопорушника на користь потерпілого.

У міжнародному праві немає суб'єкта, який може бути таким арбітром, що встановлює правила поведінки. Самі держави шляхом спілкування вирішують проблеми, у тому числі питання, пов'язані з реалізацією норм відповідальності. І здебільшого мають місце двосторонні відносини.

Однак, як зазначала Комісія міжнародного права, «все більшою мірою визнається, що деякі протиправні діяння породжують відповідальність відповідної держави щодо кількох чи багатьох держав або навіть стосовно міжнародної спільноти загалом».

Міжнародна практика йде шляхом розширення суб'єктів, повноважних до притягнення винних до відповідальності, оскільки деякі правопорушення торкаються докорінних основ міжнародного правопорядку.

До прикладу, Міжнародний суд ООН у справі «Барселона Трекшен» встановив таке: «основну відмінність слід провести між зобов'язаннями держави щодо міжнародного співтовариства загалом та зобов'язаннями, що виникають стосовно іншої держави у галузі дипломатичного захисту. Перші за своєю природою стосуються всіх держав, оскільки зважаючи на важливість прав, що порушуються, всі держави можуть розглядатися як такі, що мають правовий інтерес у їхньому захисті, - це зобов'язання *erga omnes*».

У такому разі, міжнародне співтовариство постає як потерпілий суб'єкт, а не як третя особа, оскільки міжнародно-протиправне діяння торкається основ міжнародного правопорядку.

З жалем доводиться констатувати, що такий важливий інститут, як міжнародна відповідальність, досі немає загальновизнаного визначення. Гіпотетично, міжнародна відповідальність - це реалізація в рамках міжнародних охоронних правовідносин, породжених порушенням міжнародно-правової норми, зобов'язання держави-правопорушника зазнавати державного примусу у вигляді певних обмежень матеріального та нематеріального характеру та права потерпілої держави, інших держав або міжнародних організацій застосовувати ці обмеження з метою забезпечення дотримання норм міжнародного права.

Також, міжнародно-правову відповідальність визначають як «сукупність міжнародних відносин, які виникають у сучасному міжнародному праві у зв'язку з правопорушенням, скоєним будь-якою державою або іншим суб'єктом міжнародного права, або у зв'язку зі збитками, заподіяними державою іншим державам внаслідок неправомірної діяльності.

Слід зазначити, що головною і єдиною основою міжнародної відповідальності є вчинення міжнародного правопорушення. При цьому заподіяння шкоди не обов'язково є порушенням міжнародного права: шкода може бути заподіяна внаслідок правомірної діяльності суб'єкта міжнародного права.

Отже, заподіяння шкоди саме собою не тягне накладання заходів відповідальності, а передбачає лише відшкодування шкоди, яке завжди слід зараховувати до заходів відповідальності.

Також характеризують міжнародну відповідальність як політичну, оскільки відповідальність держави представлялася як «колективна відповідальність політичних організацій за протиправну поведінку його органів, посадових осіб і навіть приватних осіб, що перебувають під їх владою».

Міжнародно-правова відповідальність - це відповідальність, що втілює в собі політичні відносини держав, хоча її наслідком можуть бути як міжнародні санкції та політичне задоволення, так і відшкодування матеріальних збитків. Як основний зміст міжнародної відповідальності держави виокремлюють те, що держава зобов'язана виправити шкоду, заподіяну їй міжнародно-протиправною поведінкою, і до неї можуть бути застосовані міжнародні санкції за цю поведінку.

На наш погляд, визначаючи міжнародну відповідальність, слід зважати на наступні моменти [34, с. 105].

По-перше, міжнародна відповідальність - це вид юридичної відповідальності, і як така вона має свій початок у праві: в основі її знаходиться правова норма; вона реалізується відповідно до встановлених правових норм; і вона може виходити за межі правової площини. Відповідно заходи, які можуть

бути застосовані до відповідального суб'єкта міжнародного права, мають бути передбачені нормами міжнародного права.

По-друге, правова природа суб'єкта-правопорушника не може впливати на сутність відповідальності, оскільки визначальним тут є сам процес реалізації відповідальності: вона настає внаслідок порушення правової норми та реалізується відповідно до встановлених норм. Порушення норм під час здійснення відповідальності також є правопорушенням і тягне за собою відповідальність.

Хоча в принципі будь-яка відповідальність має тією чи іншою мірою політичний характер, особливо коли йдеться про притягнення винних суб'єктів до юридичної відповідальності, проте це не робить її політичною, оскільки вона реалізується на основі норм права.

Міжнародна відповідальність є особливим інститутом міжнародних відносин, що включає обов'язок ліквідувати заподіяну шкоду, якщо тільки вина не лежить на потерпілій стороні, а також право цієї останньої на задоволення своїх порушених інтересів за рахунок інтересів сторони-спричинювача шкоди, включаючи застосування до неї у відповідних випадках санкції.

Курс міжнародного права розглядає міжнародно-правову відповідальність як реалізацію в рамках охоронних відносин, породжених міжнародним правопорушенням, зобов'язання держави-правопорушника відновити міжнародний правопорядок та понести певні обмеження матеріального та нематеріального характеру, пов'язані прямо чи опосередковано державним примусом, а також право потерпілої держави, інших держав або міжнародних організацій застосувати ці обмеження з метою забезпечення дотримання норм міжнародного права [34, с. 105].

У найзагальніших рисах більшість із перелічених визначень зводять міжнародну відповідальність до деяких правовідносин, що виникають у результаті настання юридичного факту (порушення норми міжнародного права, заподіяння шкоди тощо).

До цих правовідносин належить покладання на винну сторону обов'язку зазнати негативні наслідки. На відміну від відповідальності у внутрішньодержавному праві, норми міжнародної відповідальності може бути реалізовані навіть у разі скоєння правопорушення, якщо потерпіла сторона не вчинить чітко окреслених дій, а зміст відносин відповідальності не зводиться лише до відшкодування заподіяної шкоди, хоча основною функцією міжнародної відповідальності визнається правовідновлювальна функція.

Крім того, міжнародна відповідальність не має на меті виключно покарати правопорушника. І, звичайно, основною особливістю міжнародної відповідальності є механізм її реалізації: норми міжнародного права існують насамперед на основі їх добровільного виконання відповідними суб'єктами.

Підсумовуючи вищевикладене, можна дати таке визначення міжнародної відповідальності: міжнародна відповідальність являє собою міжгалузевий правовий інститут, що регулює вторинні правовідносини, які виникли в результаті вчинення міжнародно-протиправного діяння між правопорушником і потерпілим або в певних випадках іншими зацікавленими суб'єктами та змістом негативних наслідків та право потерпілого вимагати цього від винного, зокрема за допомогою застосування правового примусу [34, с. 105].

І нарешті, міжнародні гарантії починають застосовуватися після набуття чинності відповідного договору та застосовуються протягом усього часу його дії. До речі, їхнє застосування потребує певної умови.

Вона полягає в тому, що для початку дії міжнародних гарантій необхідно, щоб відбулося порушення договору або угоди однією зі сторін. Така ж умова є єдино необхідною для виникнення відносин відповідальності. Заходи відповідальності застосовуються державами у разі порушення договору, після правопорушення, припускають систему негативних наслідків для порушника.

Якщо ж повно і всебічно поглянути на співіснування інститутів гарантій та відповідальності, відмінностей виявляється набагато більше, ніж подібностей. Вони насамперед стосуються низки підстав встановлення міжнародно-правових гарантій та юридичної відповідальності держав.

Зазначимо, що у Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., що є кодифікованим договором про міжнародні договори, не закріплено положень щодо засобів забезпечення договорів.

З урахуванням відповідної практики країн можна дати таке визначення засобів забезпечення міжнародних договорів: це особливі заходи юридичного характеру, використовувані державами з метою найефективнішого виконання міжнародно-правових зобов'язань [34, с. 105].

Названі заходи можуть знайти закріплення як у нормах міжнародного права, і у нормах національного законодавства держави. Прийняття спеціальних заходів із забезпечення виконання міжнародно-правових зобов'язань є юридичним правом країн, які є суверенними учасниками міжнародного спілкування.

Країни реалізують це право залежно від потреб міждержавного співробітництва, ступеня важливості, що забезпечується спеціальними заходами міжнародно-правової норми безпеки народів. Маючи подібне право, держави, зазвичай, не повинні забезпечувати будь-яку міжнародно-правову норму, проте прийняття спеціальних, тобто додаткових, заходів із забезпечення виконання певного правила поведінки підвищує ефективність його дії.

Прийняття подібних заходів свідчить про значення конкретних міжнародно-правових норм як для однієї держави, але й решти учасників міжнародного співтовариства. Забезпечуючи взяті зобов'язання, слід враховувати, зокрема, такі вимоги основних принципів міжнародного права, як суверенна рівність, незастосування сили або погрози силою, співпраця, роззброєння.

Об'єктом спеціальних заходів із забезпечення взятих державою зобов'язань є насамперед регулювання відносин з урахуванням міжнародного договору, що є найпоширенішим нині джерело міжнародного права [42, с. 45].

З його допомогою держави можуть на узгодженій основі повно та точно висловити свої наміри щодо захисту певного міжнародно-правового

зобов'язання. З огляду на це міжнародний договір — головна форма реалізації заходів із забезпечення взятих зобов'язань.

Іншою формою закріплення зазначених заходів є рішення міжурядової організації, що обов'язкові до виконання відповідно до її статуту. Щоправда, теоретично не виключено, що формою фіксації заходів щодо забезпечення міжнародно-правових зобов'язань може бути й міжнародно-правовий звичай. Наприклад, держави, які беруть участь у багатосторонніх конвенціях, у яких закріплено принцип свободи відкритого моря, можуть розцінювати положення цих конвенцій та заходи, що вживаються учасниками конвенції для їх забезпечення, як звичайно-правові [43, с. 156].

Таким чином, міжнародно-правовим засобом реалізації договорів та угод є узгоджена державами та закріплена ними за допомогою норм міжнародного права система заходів, спрямована на ефективне виконання міжнародних зобов'язань.

Нині жодного загального міжнародного договору, у якому було б зафіксовано всі засоби забезпечення міжнародних договорів, немає. Проте за допомогою практики країн сформувалися міжнародно-правові звичаї, що стосуються забезпечення міжнародних договорів. Така практика підкріплюється окремими договорами, укладеними між державами, а також рішеннями міжнародних міжурядових організацій, утримання яких дозволяє вдатися до певних засобів забезпечення взятих зобов'язань.

Отже, засоби, що застосовуються з метою забезпечення міжнародних договорів та рішень міжурядових організацій, можуть бути використані і для забезпечення міжнародно-правових звичаїв, що не виключає можливості звернення до нових заходів, що раніше не застосовувалися, щодо захисту міжнародно-правових норм.

Російська агресія проти України у різних формах та проявах не припиняється вже сьомий рік. Такі негативні чинники, як проведення під керівництвом Росії на тимчасово окупованих територіях України так званих «виборів», загрози з боку російських чиновників про перекриття Азовського

моря, безперервні спроби втручання в українські вибори та інше - все це постійно нагадує про необхідність повернення до Будапештського формату переговорів.

Політична гра, що триває, в Мінські домовленості продовжує можливості Росії утримувати тимчасово окуповані території і вести проти України агресивну війну. У цих умовах лише у рамках Будапештського переговорного формату виявляється можливим вирішити питання не лише нейтралізації російської агресії, а й деокупації всіх тимчасово окупованих територій України, зокрема й анексованого Криму [45, с. 47].

Зазначимо, що територіальна цілісність, або територіальна недоторканність (інтегритет) держави – принцип міжнародного публічного права, згідно з яким територія держави є недоторканною від посягань з боку інших держав шляхом застосування військової сили чи загрози силою. Принцип територіальної цілісності держав було вперше встановлено у п. 4 ст. 2 Статуту ООН і пізніше отримав розвиток у Декларації про зміцнення міжнародної безпеки.

У Декларації наголошувалося на неприпустимості військової окупації внаслідок застосування сили, а також неприпустимості силових дій, спрямованих на придбання території іншої держави.

Згідно з Декларацією про принципи міжнародного права, «кожна держава повинна утримуватися від будь-яких дій, спрямованих на часткове чи повне порушення національної єдності та територіальної цілісності будь-якої іншої держави чи країни» (принцип територіальної цілісності).

У цьому ж міжнародному акті встановлюється, що в діях держав «ніщо не повинно тлумачитися як санкціонуюче або заохочувальне на будь-які дії, які вели б до розчленування або до часткового або повного порушення територіальної цілісності або політичної єдності суверенних та незалежних держав, які дотримуються у своїх діях принципу рівноправ'я та самовизначення народів» [13, с. 41].

Практика показує, що існує певна суперечність між здійсненням права народів на самовизначення і принципом територіальної цілісності держави, яка

свідчить про те, що територія держави не може бути змінена без її згоди. Нездатність сторін знайти мирне політичне вирішення такої суперечності призводить до посилення національних конфліктів, які часто переростають у військове протистояння. При цьому, представники центральної державної влади зазвичай наводять як аргумент на захист своєї позиції твердження про пріоритет принципу територіальної цілісності по відношенню до права на національне самовизначення.

Зовнішній бік права на самовизначення передбачає за народом право на об'єднання чи злиття із суверенною незалежною державою. І якщо таке об'єднання чи злиття відбулося, це може призвести до утворення у цій державі національної меншини, тобто трансформації «народу» у меншість [16, с. 32].

Принцип територіальної цілісності держав, з одного боку, не заперечує законності територіальних змін на основі самовизначення, а з іншого — унеможливорює насильницьке розчленування та анексію території ззовні внаслідок агресивної війни. Було визнано, що агресивна війна не повинна бути способом вирішення суперечок між державами, і, таким чином, вона є міжнародним злочином.

Державний суверенітет є центральною категорією існування держав, фундаментальною політико-правовою базою. Державний суверенітет - це незаперечний факт, на якому ґрунтується політична система сучасних незалежних держав.

Політичний суверенітет - це конкретна та чітка забезпеченість політичної влади, що панує на території тієї чи іншої держави, що має матеріальні та людські ресурси, що дозволяють самостійно функціонувати та формувати свою волю у нормативно-правових нормах.

Слід вказати на те, що сучасні теорії та концепції суверенітету країн Заходу (Європи та Америки) відображають дві основні тенденції у розвитку національно-державного устрою:

- перша – прагнення до інтеграції різних держав у рамках єдиного економічного та правового простору,

- друга – тенденцію до самовизначення шляхом відокремлення учасника федерації від неї та утворення самостійної держави.

Ці тенденції отримали своє втілення у таких теоріях та концепціях, як теорія обмеженого суверенітету (перша тенденція), концепції федералізму та конфедералізму (основа федеративної держави), теорія подвійного суверенітету та сильної децентралізації влади (штати у США як самостійні державно-адміністративні утворення) та США-федеративна держава із сильною президентською владою).

Нині у країнах Заходу поширились ідеї кооперативного федералізму. Ці ідеї є пріоритетними у Європі. Прибічники цих ідей, зазвичай, підкреслюють, що сучасна федеративна держава будується не так на гегемонії чи жорсткому управлінні зверху, але на кооперації і координації. Практичним втіленням цієї теорії є Європейський Союз.

Носієм політичного суверенітету є народ, який об'єднаний економічними, ідеологічними та іншими факторами та має можливість здійснювати верховну владу у суспільстві. Таким чином, політичний суверенітет є нерозривним з владою і боротьба за неї в сучасному демократичному суспільстві означає наявність статусу носія політичного суверенітету. У свою чергу носій суверенітету здійснює державну владу у власних інтересах [23].

У сучасній політичній думці це означає, що держава може вважатися суверенною лише тоді, коли вона захищає інтереси народу, коли політична система суспільства є демократичною. Цей фактор має принципове значення: якщо форма держави не є демократичною, то суспільство не може бути визнане суверенним. Тобто воно не є носієм суверенітету народу, який виражає право народу самостійно визначати своє майбутнє, свою долю. Кожна демократична, суверенна, незалежна держава може і зобов'язана регулювати суспільні відносини, включаючи відносини між громадянами, і через це обмежувати свободу дій окремих юридичних та фізичних осіб, що зафіксовано в Основному законі будь-якої держави.

Сучасне розуміння суверенітету держави похідне від суверенітету народу та незалежності країни в усіх відношеннях. Волевиявлення народу є основним механізмом демократичної держави. Держава як офіційний представник народу висловлює волю своїх громадян, забезпечує їхні права та інтереси у повному обсязі лише тоді, коли вона є незалежною.

Суверенітет проявляється у єдності, незалежності та верховенстві державної влади. Незалежною є держава, яка самостійно забезпечує повноту та нероздільність своєї влади на всій її території, самостійно реалізує зовнішню та внутрішню політику.

Тобто незалежність держави означає її самостійність у вирішенні як внутрішньополітичних, так і зовнішньополітичних питань у взаємовідносинах з іншими державами [28, с. 107].

Незалежна держава самостійно визначає форму правління, форму державного устрою, систему органів державної влади, основні напрямки організації місцевого самоврядування, створює умови для взаємної відповідальності держави та особистості.

Незалежна держава самостійно організує фінансову, грошову, банківську системи, забезпечує територіальну цілісність, а також законність та правопорядок у країні. Воно згідно з існуючими законами створює армію, захищає конституційний лад, незалежність та цілісність держави. Верховенство державної влади здійснюється у межах функціонуючих законів.

Однією з важливих функцій незалежної держави є те, що з метою захисту інтересів свого народу своєї держави вона може об'єднуватися з іншими державами, створювати міждержавні союзи. У міжнародних відносинах незалежна держава враховує необхідність регулювання відносин між державами згідно з міжнародним правом.

У свою чергу міжнародне право виходить із незалежності держав та зводить цю незалежність в основний принцип міжнародно-правового регулювання. У міжнародному праві незалежність держав розглядається у таких аспектах:

- внутрішня незалежність держави регулює її внутрішні суспільні відносини;

- зовнішня незалежність держави проявляється у її зовнішніх зносинах з іншими державами [35].

Таким чином, внутрішня незалежність держави здійснюється самостійно та міжнародне право не може регулювати внутрішньодержавні суспільні відносини. Це становище знаходить втілення у визнанні державами неприпустимість втручання у внутрішні відносини одна одної.

Зовнішня незалежність держави - це передусім взаємини її з іншими державами. Її суть у тому, що держава вільна, незалежно від інших держав здійснює зовнішньополітичну діяльність у рамках міжнародних зобов'язань. Ці зобов'язання є виявом незалежності держави у зовнішніх справах. Це явище має місце і у внутрішньодержавному праві, оскільки держава за своєю волею підпорядковується міжнародному праву.

Якщо нові незалежні держави відмовляться визнати як обов'язкові норми загального міжнародного права, то вони не мають права вимагати від інших держав та інших суб'єктів міжнародного права поваги до свого суверенітету, свого територіального верховенства та незалежності у міжнародних відносинах. У цьому полягає суть методу міжнародно-правового регулювання за згодою між державами та іншими суб'єктами міжнародних відносин та суть зацікавленості держав у міжнародно-правовому регулюванні цих взаємин [38, с. 3].

На сучасному етапі розвитку політичних процесів розвиток міжнародних відносин набуває нових якостей при зміні внутрішньополітичних систем країн світу, а також у взаєминах між державами. Формуються нові тенденції у нових системах світових відносин, а також у новому світовому порядку. Для точного сприйняття характеру цих змін на сучасному етапі необхідно враховувати мінливі процеси у взаємодії минулого, сьогодення та майбутнього.

Аналіз тексту Будапештського меморандуму виявляє, що в обмін на передачу Росії ядерної зброї з боку США, Великобританії, Росії, а пізніше від Франції та Китаю, що приєдналися, Україна отримала наступні гарантії:

- від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності та політичної незалежності України (п. 2);

- від економічного примусу, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, властивих її суверенітету, і таким чином забезпечити собі будь-які переваги (п. 3).

Серед гарантій/ зобов'язань Меморандуму є й такі: поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України; утримуватися від загрози силою чи її застосування проти територіальної цілісності та політичної незалежності України... ніякі озброєння ніколи не будуть використані проти неї, окрім випадків самооборони; утримуватися від економічного примусу тощо [4].

Наприкінці лютого – у березні 2014 р. Росія порушила ці міжнародні гарантії військовою окупацією й анексією Кримського півострова та своєю агресією на Донбасі. Водночас, варто зауважити, що формально з правової точки зору інші підписанти Меморандуму не порушили своїх зобов'язань щодо України, проте юридично (відповідно до засад Меморандуму) не мають підстав і змоги збройним шляхом протидіяти Російській Федерації.

Як стверджує колишній посол США в Україні, а нині політолог–науковець С. Пайфер, питання вибору терміна – «guarantees» чи «assurances» – викликало дискусію під час переговорів. Перший термін використовували для надання гарантій членам НАТО, що передбачає військові зобов'язання [68].

Але американська адміністрація не була готова надавати Україні будь-які військові зобов'язання, тим більше, було зрозуміло, що сенат не забезпечить можливість ратифікації договору з такими жорсткими зобов'язаннями.

Тож, за свідченнями С. Пайфера, Меморандум планували як політичну угоду, який передбачав «запевнення, але не військові гарантії» [77].

Разом з тим не можна не погодитися із думкою аналітика Free Voice ІАС Т. Біляком у тому, що водночас слід відверто визнати, що українська дипломатія у 1990–х роках, перебуваючи в полоні ілюзій щодо початку нової ери в міжнародних відносинах, не спромоглася повною мірою виконати своє головне завдання – «забезпечення національних інтересів і безпеки України» [70, с. 145].

Російська Федерація ще до початку російсько-української війни у 2014 р. неодноразово порушувала Будапештський меморандум (наприклад, події навколо української коси Тузла в Керченській протоці 2003 р.).

Також, 28 травня 1997 р. було заключено Угоду між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (Ст. 18) [66].

За справами ж про злочини, скоєні особами, які входили до складу російських військових формувань у Криму, або членами їхніх сімей на території України, мало б застосовуватися законодавство України і діяти суди, прокуратура та інші компетентні органи України (Ст. 19).

Угоду було укладено на 20 років, відлік яких вівся з дати початку її тимчасового застосування; термін дії Угоди мав автоматично продовжуватися на наступні п'ятирічні періоди, якщо жодна із Сторін не повідомить письмово іншу Сторону про припинення дії Угоди не пізніше ніж за один рік до закінчення терміну її дії [12].

Того ж дня у Києві було підписано Угоду з Чорноморським флотом. 31 травня 1997 р. між Україною і Російською Федерацією було укладено Договір «Про дружбу, співробітництво і партнерство».

Обидві держави зобов'язувалися будувати власні взаємини на основі принципів взаємної поваги суверенної рівності, територіальної цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулювання спорів тощо.

Важливим, з огляду на російсько-українську війну, розв'язану Кремлем 2014 року, є обопільне твердження з 1997 року, що добросусідство і співробітництво між ними є важливими факторами підвищення стабільності і безпеки в Європі та в усьому світі, а відтак вони здійснюватимуть тісне співробітництво з метою зміцнення міжнародного миру і безпеки.

Крім того, Москва та Київ стверджували, що вживають необхідних заходів для того, щоб сприяти процесу загального роззброєння, створенню та зміцненню системи колективної безпеки в Європі, а також посиленню миротворчої ролі ООН і підвищенню ефективності регіональних механізмів безпеки [8].

Договір було ратифіковано Верховною Радою України 14 січня 1998 р. [8], Державною Думою РФ 2 березня 1999 р.

У подальшому було укладено Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько–російський державний кордон від 28 січня 2003 р., ратифікований Україною 20 квітня 2004 р. та Російською Федерацією 22 квітня 2004 р. [8].

Відповідно до нього Сторони визначили проходження державного кордону між Україною та Російською Федерацією. Однак і після підписання Договору між Україною і Росією не були до кінця узгоджені лінії міждержавного кордону в Азовському морі та Керченській протоці (про що й йшлося вище). Найбільш гостро ця проблема проявилася у жовтні 2003 року.

У цьому конфлікті, до речі, яскраво виявилися й недоліки Будапештського меморандуму, позаяк механізму забезпечення зазначених у ньому гарантій через проведення консультацій застосувати було просто неможливо. Спроба України реалізувати шостий пункт Меморандуму виявилася невдалою, позаяк тоді, як зазначає В. Василенко, «ядерні держави–гаранти взагалі відмовилися від проведення консультацій» [21].

Тобто, як додає Т. Біляк, попри задекларований цим пунктом механізм під час згаданої кризи, Україні не вистачило політичної ваги навіть для того, щоб розпочати процес консультацій [19].

Конфлікт набув такого загострення, що тільки втручання Президентів України і Росії Л. Кучми і В. Путіна дозволило його владнати. Росія припинила будівництво дамби за 180 метрів від острова. Наслідком твердої та рішучої позиції Президента України Л. Кучми Російська Федерація не лише змушена була на ціле десятиліття відкласти свої плани щодо збройної експансії проти України взагалі й окупації Криму зокрема.

Іншим компромісним розв'язанням «тузлинського вузла» стало підписання 24 грудня 2003 р. Договору про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки [56].

З липня 2007 р. РФ запровадила однобічний мораторій на виконання Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ), що фактично призвело до ліквідації найбільш дієвого механізму контролю над звичайними озброєннями в Європі. Більше того, до переліку завдань Стратегії національної безпеки Російської Федерації до 2020 року, затвердженої указом Президента РФ Д. Медведєва у травні 2009 р., між іншими, з'явився пункт про можливість використання енергоресурсів як засобу шантажу інших країн задля досягнення стратегічних цілей Росії [58].

У 2009 р. напередодні 15-ї річниці Будапештського меморандуму в українському парламенті та експертному середовищі відбувалася дискусія щодо необхідності ратифікації Меморандуму, надання йому статусу політико-правового документа або прийняття іншого документа «зобов'язуючого характеру з гарантування безпеки України». У квітні 2009 р. голова Верховної Ради України В. Литвин виступив за надання Будапештському меморандуму щодо гарантій безпеки України статусу «політико-правового документа». Водночас В. Литвин вважав, що прийняття «такого документа зобов'язуючого характеру щодо гарантування безпеки України зніме проблему щодо НАТО» [47].

1 вересня 2009 р. ідею перегляду Будапештського меморандуму підтримав Президент В. Ющенко під час візиту до Чернівців [72].

Утім, далі слів справа так і не дійшла. У вересні 2009 р. экс-секретар Ради національної безпеки і оборони України В. Горбулін і доктор політичних наук О. Литвиненко наголосили, що Україні варто скликати міжнародну конференцію для підготовки договору про гарантії безпеки та заміни Будапештського меморандуму. Утім, на практиці жодних трансформацій не відбулося.

Сьогодні більшість експертів у безпековій галузі схиляються до думки, згідно з якою Будапештський меморандум необхідно трансформувати на юридично обов'язковий договір із чітким механізмом реалізації його положень, бо він виявився нездатним гарантувати територіальну цілісність та безпеку України [71].

До такого договору можна було б внести й положення щодо різноманітних технічних питань, пов'язаних із безпекою, механізму гарантування безпосередньо безпеки України, а також глобальної та європейської систем безпеки.

Проте у тогочасній Україні політики й надалі продовжували нехтувати питаннями національної безпеки й виробленням її реалістичної стратегії. Тим часом у квітні 2010 р. Росія і США підписали в Празі Договір про скорочення ядерної зброї та її носіїв, обидві держави заявили про гарантії безпеки для України.

Невдовзі, під час роботи у Вашингтоні Міжнародної конференції з ядерного роззброєння Президент України В. Янукович зробив заяву про згоду України позбутися високозбагаченого урану (приблизно 100 кг). Така позиція українського керівництва знайшла досить схвальні відгуки як у членів конференції, так і у світової громадськості.

Подальшим кроком у політиці В. Януковича у напрямку зближення з Росією була зміна проєвропейського стратегічного курсу й згортання шляху до інтеграції країни у Атлантичну систему безпеки та НАТО, коли у червні 2010 р. Україна оголосила про свою позаблокову політику. Таким чином Київ відмовився від євроатлантичної інтеграції при декларативному збереженні курсу на євроінтеграцію [54, с. 77].

У 2010 р. було прийнято ще одне рішення, яке безпосередньо стосувалося питання національної безпеки і оборони. У липні Верховна Рада України з цього приводу прийняла спеціальну заяву і постанову, згідно з якою Кабінет Міністрів був зобов'язаний у тримісячний термін розробити і запропонувати проєкт міжнародно–правового документа, який зміцнював би міжнародно–правові гарантії безпеки України в контексті Будапештського меморандуму 1994 року [55, с. 107].

Загалом же Україна як держава та її національна безпека були захищені і гарантовані не лише Будапештським меморандумом, а й низкою важливих міжнародно–правових актів, а саме:

- Статутом ООН;
- Декларацією про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй;
- Гельсінкським заключним актом 1975 р. (Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі) та десятком інших основоположних документів ОБСЄ;
- Угодою про створення СНД від 8 грудня 1991 р.;
- Декларацією про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав–учасниць СНД від 15 квітня 1994 р.;
- Тристоронньою заявою щодо гарантій безпеки України Президентів США, РФ та України від 14 січня 1994 р.;
- рамковим Договором про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та РФ від 1997 р.;
- іншими українсько–російськими двосторонніми договорами й домовленостями, про які йшлося вище;
- Договором нерозповсюдження ядерної зброї;
- Хартією Україна–США про стратегічне партнерство від 19 грудня 2008 р. та іншими міжнародними документами і навіть Основоположним актом про взаємні відносини, співробітництво та безпеку між Організацією Північноатлантичного договору та Росією, який було підписано в 1997 р. в Парижі лідерами країн НАТО й Президентом РФ Б. Єльциним. Цей документ було спрямовано на розбудову «міцного та всеохоплюючого миру в Євроатлантичному регіоні», у ньому зафіксовано вимоги та зобов'язання поважати суверенітет і територіальну цілісність усіх країн, не застосовувати силу чи загрозу силою [52].

Отже, як ми виявили вище, так звані газові війни, акт російської агресії на О. Тузла у 2003 році, а також суть політичного режиму В. Януковича, що встановився в Україні під прямим тиском Росії, свідчать про те, що, незважаючи

на формальну незалежність фактично Україна до перемоги київського Євромайдану була російською політичною і економічною колонією [59].

Формально (за Конституцією) Україна стала демократичною державою, але її «демократична» влада за своєю суттю залишалася генетично комуністичною, глибоко корумпованою, бандитською.

Колишні комуністи України, разом із усією країною, знову потрапили під колоніальну окупацію своїх колег, колишніх російських комуністів. Навіть частка видимої зовнішньополітичної незалежності України визначалася Кремлем.

Ось чому діяльність попереднього політичного режиму, який встановився в Україні з моменту проголошення її формальної незалежності до перемоги київського Євромайдану, має отримати належну юридичну оцінку.

Після розпаду СРСР, Російська Федерація всупереч взятим на себе вищезгаданим зобов'язанням перед Україною щодо Будапештського меморандуму, порушуючи принципи міжнародного права, продовжила застосування проти України радянської зовнішньополітичної доктрини обмеженого суверенітету.

Росія застосовувала проти національних інтересів України свою гуманітарну, інформаційну, культурну, правову, політичну, економічну та мовну експансію, при цьому принижуючи та знищуючи все українське як чужорідні та ворожі для себе елементи [18, с. 148].

Всупереч підтвердженням у пункті 1 Будапештського меморандуму своїм зобов'язанням «поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України», ні США, ні Великобританія не чинили адекватної протидії російській гуманітарній і політичній агресії проти України, що триває.

Ця обставина поширює висновок про дві стратегічні помилки не лише на США, а й на решту гарантів суверенітету та територіальної цілісності України.

Перша помилка США та Великобританії полягала у примушенні колишніх радянських республік віддати ядерну зброю їхньому екзистенційному та історичному ворогові - Росії. Їхня друга помилка (США та Великобританії)

полягала в нездатності виконати перед Україною добровільно взяті на себе зобов'язання щодо забезпечення її політичної та економічної незалежності та суверенітету.

Не надаючи пропорційної та адекватної протидії Росії в її екзистенційній війні проти України, США та Великобританія не надали Україні, яка до кінця інституційно не сформувалася, можливості відбутися як незалежній державі та стати повноцінним суб'єктом міжнародного права.

Початком пострадянського періоду російської агресії проти України слід було б вважати продовження втручання Росії у її внутрішні справи після підписання Будапештського меморандуму та відсутність адекватної протидії російському втручанню з боку США та Великобританії.

Це важливий момент, оскільки він є першою точкою біфуркації в процесі знецінення принципів міжнародного права.

Другою точкою біфуркації стала нездатність США, Великобританії, а також Франції, яка приєдналася до договору, виконати свої зобов'язання, закріплені в пункті 6 Будапештського меморандуму щодо забезпечення консультування після початку окупації Росією АР Крим, що розпочалася 20 лютого 2014 року. Тому коли президент США Дональд Трамп звинувачував свого попередника Барака Обаму у здачі Росії Криму, і що президент Обама дозволив, щоб досить значну частину України було захоплено, — він мав рацію.

Очевидно, що на момент ухвалення рішення про примус України до передачі ядерної зброї Росії США надали своєму супротивнику велику послугу. Тим самим США і Великобританія, що підкорилася їх впливу, посилили ядерний потенціал свого ворога проти самих себе. Багато в чому через це зовнішня політика США та Великобританії на пострадянському просторі зазнала повного провалу [40].

Варто зазначити, що на особистісному рівні Путін ненавидить і зневажає лідерів західних країн, вважаючи їх за безвільних слабаків. Така думка склалася у В. Путіна тому, що влада лідерів цивілізованих країн обмежена нормами конституцій їхніх держав і в просторі (кордонами держав) і в часі (зазвичай не

більше 2-х термінів поспіль). Правління ж Путіна фактично не обмежене ні в просторі (російською конституцією чи нормами міжнародного права), ні в часі «офіційними» термінами перебування на посаді. Правління Путіна обмежується лише одним терміном – терміном його фізичного існування, і цей термін з урахуванням сучасної медицини може бути продовжено на кілька десятиліть.

Звідси випливає і стратегічна мета Путіна - знищення системи міжнародного права та міжнародної безпеки, а потім - правових систем та державності цивілізованих країн, які є гарантами благополуччя, стабільності та безпеки цивілізованого світу. Здійснення протидії Путіну в його злочинних намірах призвело до дискредитації систем міжнародного права та міжнародної безпеки.

ВИСНОВКИ

Отже, виконане дослідження дає підставу для таких висновків.

1. У дипломному дослідженні ми визначити поняття та специфічні особливості міжнародного договору (угоди) як правового явища у практиці міжнародних відносин. Так, ми прийшли до висновку, що міжнародний договір - це угода між двома чи кількома державами чи іншими суб'єктами міжнародного права, вчинена у письмовій формі, незалежно від того, чи міститься ця угода в одному, двох або кількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від його конкретного найменування.

Міжнародний договір є основним джерелом міжнародного права. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. за роки свого існування стала символом міжнародного правопорядку, де домінують норми права, закріплені в багатосторонніх угодах. Обов'язковість положень міжнародних договорів, однак, постійно ставиться під сумнів, оскільки в умовах глобалізації розвинуті держави дотримуються своїх міжнародних зобов'язань не під страхом політичних санкцій, таких як реторсії та репресалії, але через необхідність підтримання високої репутації та авторитету на міжнародній арені.

Раціональність виконання міжнародних угод на національному рівні часто піддається критиці через те, що, по-перше, окремі міжнародні зобов'язання себе зжили, а по-друге, будь-яке договірне обмеження суверенітету держави покликане досягати економічних та/або політичних цілей. Очевидно, що односторонній вихід держави з міжнародного договору можливий лише на заздалегідь узгоджених умовах, проте звичайна практика виконання міжнародних зобов'язань демонструє, що зміст принципу *pacta sunt servanda* багато в чому залежить від тлумачення норм міжнародного права, продиктованого доктриною конституційного правосуддя та законодавчою політикою.

2. Окреслення теоретичних підходів до розуміння процедури укладання міжнародних договорів та проведення аналізу джерельної бази дослідження

щодо Будапештського меморандуму як джерела міжнародного права дозволило зробити наступний висновок. У Віденській конвенції наголошується на важливості договорів в історії міжнародних відносин та зростання значення угод як джерела міжнародного права і засобу розвитку мирного співробітництва між націями, незалежно від відмінностей у їх державному та суспільному ладі.

Про важливість інституту міжнародного договору для всієї системи міжнародного права свідчать дослідження багатьох науковців. У доктрині міжнародного права немає єдиної думки про порядок (стадії) укладання договорів.

В українській доктрині міжнародного права можна достатньо чітко виокремити дві протилежні позиції щодо правового статусу Будапештського меморандуму 1994 р.

Досліджуваний нами міжнародний договір включає перелік обов'язків, що покладаються на сторони угоди, зокрема, обов'язок учасників договору поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України (п. 1), утримуватися від загроз застосування сили або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України (п. 2). На увагу заслуговує також п. 4, за яким якщо Україна зазнає агресії ззовні, то сторони угоди мають надавати їй допомогу лише у разі агресії із застосуванням ядерної зброї. Мета укладання меморандуму - отримання Україною гарантій від держав, які мають ядерну зброю, як умови подальшого підписання Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, до якого Україна приєдналася 1996 року. Таким чином, Будапештський меморандум - гарантія територіальної та політичної незалежності України, що узгоджується зі Статутом ООН та іншими міжнародними актами.

3. Виявлення проблемних питань визначення правового статусу Будапештського меморандуму свідчить про те, що прийняття Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапешт, 5 грудня 1994 р.) стало важливим кроком у розвитку міжнародно-правового режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Будапештський меморандум став частиною системи договорів режиму

ядерного нерозповсюдження, порушення його почало розглядатися як порушення всього режиму ядерного нерозповсюдження. З'явилася думка, що випадок України, яка добровільно відмовилася від ядерних арсеналів і пізніше втратила частину своєї території, може стати негативним прикладом для країн, які розглядають можливість або необхідність створення ядерної зброї. Українські представники активно підключилися до міркувань щодо ролі ядерної зброї в контексті безпеки країни, а також практики виконання домовленостей у сфері ядерного нерозповсюдження.

Порушення Меморандуму призводить і до того, що обов'язки не застосовувати ядерну зброю набувають риторичного характеру. Отже, для повноцінного здійснення режиму нерозповсюдження ядерної зброї потрібно є розробка досконалішого, з погляду юридичної техніки, міжнародного договору. Окремі дослідники вважають, що Будапештський меморандум містить дієві гарантії безпеки для держав, які не мають ядерної зброї: мова йде про захист цінності гарантій безпеки як важеля для вирішення проблем нерозповсюдження, які виникнуть у майбутньому. Отже, Будапештський меморандум є міжнародним договором, положення якого деталізують норми Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. У Будапештському меморандумі містяться дієві гарантії ядерної безпеки універсального застосування через те, що у Меморандумі відображено зобов'язання Росії, США, Великобританії як ядерних держав утримуватися від застосування ядерної зброї щодо неядерних держав. Меморандум має ключове значення для міжнародно-правового режиму нерозповсюдження ядерної зброї, оскільки забезпечує дієве втілення режиму.

4. Шляхом здійснення характеристики зобов'язань сторін за Будапештським меморандумом ми дійшли висновку, що у Будапештському меморандумі 1994 року Сполучені Штати, Росія та Великобританія зобов'язувалися «поважати незалежність і суверенітет і існуючі кордони України» та «утримуватися від погрози силою або її застосування» проти країни. Ці запевнення зіграли ключову роль у переконанні українського уряду в Києві

відмовитися від третього за величиною ядерного арсеналу у світі, який складається з близько 1900 стратегічних ядерних боєголовок.

У Будапештському меморандумі йшлося про те, що оскільки Україна підписує ДНЯЗ «як держава, яка не володіє ядерною зброєю», ці країни «підтверджують Україні свої зобов'язання поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України...утримуватися від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності України...».

У тексті Меморандуму можна виокремити дві смислові частини:

- зобов'язання утримуватися від здійснення дій, які можуть призвести до порушення суверенітету України, та норми про надання допомоги Україні у разі, якщо вона стане жертвою агресії, вчиненої із застосуванням ядерної зброї (ст. 1- 4 Меморандуму);

- зобов'язання не застосовувати ядерну зброю щодо держав, які не мають ядерної зброї, крім випадків застосування ними ядерної зброї щодо держав, які мають ядерну зброю (ст. 5 Меморандуму).

Отже, Будапештський меморандум став передостаннім етапом оформлення без'ядерного статусу України. 1996 року Київ приєднався до ДНЯЗ, і Україна офіційно відмовилася від такої зброї. Довгий час про меморандум не згадувала жодна сторона, що його підписала. Несподівано для всіх питання стало актуальним у 2014 році, угода була знову уважно розглянута та по-різному інтерпретована.

5. Узагальнивши позицію світової спільноти з питання дотримання Будапештського меморандуму, доходимо до висновку, що правовий аналіз тексту Будапештського меморандуму показує, що після його підписання цей документ створив для США юридичний обов'язок перед Україною щодо забезпечення суверенітету, політичної незалежності та територіальної цілісності такого самого роду, як і перед своїми союзниками по НАТО.

Дипломатичне посередництво США може відіграти найважливішу роль не тільки у вирішенні приватних питань, на кшталт звільнення військовополонених, - а й у здійсненні деокупації тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу.

Будапештський формат переговорів виключить усіх зайвих та неналежних суб'єктів переговорів - наприклад, представників російської окупаційної адміністрації в ОРДЛО. Тому українському керівництву та західним партнерам України, а також США слід докласти максимальних зусиль щодо повернення до Будапештського формату.

До миру через боротьбу за відновлення порушеного Росією міжнародного права проти четвертої світової війни – таким в ідеалі має бути пріоритет зовнішньої політики всіх цивілізованих країн.

6. Визначивши наслідки Будапештського меморандуму як гарантії територіальної та політичної незалежності України, можемо зазначити, що інститут гарантій забезпечення виконання міжнародних договорів втілюється в міжнародно-правовій системі, що склалася в сучасності і, що не менш важливо, знайшов належне йому доктринальне висвітлення. Це також безсумнівно, як і те, що зазначений інститут перебуває у діалектичному зв'язку з багатьма іншими поняттями теорії міжнародного права та практики.

Аналіз тексту Будапештського меморандуму виявляє, що в обмін на передачу Росії ядерної зброї з боку США, Великобританії, Росії, а пізніше від Франції та Китаю, що приєдналися, Україна отримала наступні гарантії: від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності та політичної незалежності України (п. 2); від економічного примусу, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, властивих її суверенітету, і таким чином забезпечити собі будь-які переваги (п. 3). Серед гарантій/ зобов'язань Меморандуму є й такі: поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України; утримуватися від загрози силою чи її застосування проти територіальної цілісності та політичної незалежності України... ніякі озброєння ніколи не будуть використані проти неї, окрім випадків самооборони; утримуватися від економічного примусу тощо. Однак, наприкінці лютого – у березні 2014 р. Росія порушила ці міжнародні гарантії військовою окупацією й анексією Кримського півострова та своєю агресією на Донбасі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Віденська конвенція «Про право міжнародних договорів» від 1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (дата звернення: 05.11.2021).
2. Алма–Атинська декларація. Верховна Рада України. Офіційний сайт URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_189 (дата звернення: 05.11.2021).
3. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_098 (дата звернення: 05.11.2021).
4. Будапештський меморандум // Верховна Рада України. Офіційний сайт URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_158 (дата звернення: 05.11.2021).
5. Статут Організації Північноатлантичного Договору (НАТО) від 4 квітня 1949 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення 19.11.2021)
6. Декларація про державний суверенітет України від 16. 07. 1990 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. №31. ст.429.
7. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. Київ: Преса України, 1997. 80 с.
8. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією, ратифіковано Законом № 13/98-ВР від 14.01.98. Дію Договору припинено на підставі Закону № 2643-VIII (2643-19) від 06.12.2018, 2019, №1, ст. 2. Верховна Рада України. Офіційний сайт URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006#Text (дата звернення: 05.11.2021).
9. Заява «Про без'ядерний статус України» від 24.10.1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991.№51. ст.742.
10. Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року: Закон України від 16 листопада 1994 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. N47. ст.421.
11. Про Основні напрями зовнішньої політики України: Постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 37. ст.379)

(Постанова втратила чинність на підставі Закону № 2411-VI від 01.07.2010, ВВР, 2010, № 40, ст.527).

12. Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (28 травня 1997 р.) Верховна Рада України. Офіційний сайт. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_076 (дата звернення: 05.11.2021).

13. Артьомов І. Мінські угоди, їх наслідки та значення для України. *Геополітика України: історія і сучасність* : зб. наук. пр. / ДВНЗ "Ужгород. нац. ун-т", Навч.-наук. ін-т євроінтеграц. дослідж. Ужгород, 2020. Вип. 1 (24). С. 41-53

14. Артьомов І. Виклики збройної агресії як каталізатор перезавантаження зовнішньої політики України. *Міжнародний науковий вісник* : зб.наук.пр. /ред.кол. І.Вовканич та ін. Вип.1-2. Ужгород: ДВНЗ «УЖНУ». 2019. С.67.

15. Багмет А. М. Международное право. Москва: ЮНИТИ-ДАНА., 2018. 439 с.

16. Батинський С. Російська квазіцивілізація: історичний виклик для України і світу. Дрогобич : Посвіт, 2014. 100 с.

17. Безопасность Европы: монография; под ред. В. В. Журкина; Институт Европы РАН. Москва : Изд-во Весь Мир. 2011. 752 с.

18. Бєлай С.В., Корнієнко Д.М. Інформаційна безпека сьогодення – невід’ємна складова воєнної безпеки. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави*. Київ : Національна академія Служби безпеки України, 2018. 408 с.

19. Біляк Т. Міжнародно–правова оцінка тексту Будапештського меморандуму 1994 р. (частина 1) // Free Voice Information Analysis Center. – 2015. – December 13 URL: <http://iac.org.ua/mizhnarodno-pravova-otsinka-tekstu-budapeshtskogo-memorandumu-1994-r-chastina-1/> (дата звернення: 05.11.2021).

20. Біляк Т. Міжнародно-правова оцінка тексту Будапештського меморандуму 1994 р. (частина 2). URL: <http://iac.org.ua/mizhnarodno-pravova->

otsinka-tekstu-budapeshtskogo-memorandumu-1994-r-chastina-2/ (дата звернення: 05.11.2021).

21. Василенко В. Щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ, було потрібно позбутись ядерної зброї //Український Тиждень. 2014. №15 (335). URL: <https://tyzhden.ua/Politics/107225> / (дата звернення: 05.11.2021).

22. Вовканич І., Тодоров І. Russia's aggression against Ukraine: democratic values challenged = Агресія Росії проти України: виклики демократичним цінностям. *Геополітика України: історія і сучасність* : зб. наук. пр. / ДВНЗ "Ужгород. нац. ун-т", Навч.-наук. ін-т євроінтеграц. дослідж. Ужгород, 2020. Вип. 1 (24). С. 7-17.

23. Волошин В. Домовленості, які Росія не виконує, або Як ми втрачали території після «Мінська». Армія Inform. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/10/domovlenosti-yaki-rosiya-ne-vykonuye-abo-yakmu-vtrachaly-terytoriyi-pislya-minska/> / (дата звернення: 05.11.2021).

24. Воронин А. А. Юридический анализ Будапештского меморандума как источника международного права. *Российский юридический журнал*. № 2. 2015. С. 20-22

25. Гаврильців М.Т. Інформаційна безпека держави в системі національної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 200-203.

26. Гай–Нижник П. П. Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не)гарантії національної безпеки України. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. 2016. Випуск 114. Гілея. С. 366-378.

27. Галака С.П. ЄС та нерозповсюдження ядерної зброї. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2010. Вип. 94. Частина II. С.10-13.

28. Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції: збірник наук. праць / За заг ред. ред. В. С. Курило, С. В. Савченко, О. Л. Караман. Старобільськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2017. 383 с.

29. Гольцов А. Г. Геополітичний вимір стратегії Російської Федерації на пострадянському просторі: монографія. Київ: «Центр учбової літератури», 2018. 392 с
30. Горбулін В. Військово–ядерний тупик: український варіант. *Дзеркало тижня*. 2015. 13 березня. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/viyskovo-yaderniy-tupik-ukrayinskiy-variant-.html> (дата звернення: 05.11.2021).
31. Гурін К. С. Будапештський меморандум 1994 р.: договір чи домовленість? *Публічне право*. 2016. №2. С. 182-188.
32. Гусаров В. Нереалізований Будапештський меморандум і нові світові загрози URL: <https://tinyurl.com/y2dhmxgz> (дата звернення: 05.11.2021).
33. Дубовик В.А. Дискусія американських науковців щодо ядерної зброї на терені України у 1992-1993 роках. Міжнародні відносини та політика держав в умовах глобальних трансформацій: аналіз сучасної політичної думки : монографія / Колектив авторів, за аг. ред. І.М. Ковалю, О.І. Брусиловської. Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2016. С.245-264.
34. Дурдинець М. Правовий статус Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. №118. С. 104-111.
35. Жовніренко П.Г. «Нормандський формат»: альтернатива є. *День*. 27 листопада, 2019. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobysci/normandskyuformat-alternatyva-ye> (дата звернення: 05.11.2021).
36. Задорожній О. В. Порушення Російською Федерацією у 2014-2015 роках принципу невтручання у внутрішні справи держав стосовно України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. 15. С. 119-143.
37. Значение Будапештского меморандума и последствия его нарушения URL: <https://www.liga.net/politics/opinion/znachenie-budapeshtskogo-memoranduma-i-posledstviya-ego-narusheniya> (дата звернення: 05.11.2021).

38. Івашко О. Як мушлі Чорне моря рятують. Кінбурнську косу обрали для проведення першого в країні експерименту. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 192. С. 3.
39. Костенко Ю. Історія ядерного роззброєння України. Київ : Ярославів Вал, 2015. 464 с.
40. Корнієнко С. Путін веде в Україні гібридну війну – генерал Каппен. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25363591.html> (дата звернення: 05.11.2021).
41. Кравчук М. Ю. Формування біотероризму як феномена сучасного суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2019. № 9. С.227-231
42. Кузьменко І.П., Телійчук В. Г. Щодо питання міжнародного співробітництва у сфері протидії транснаціональній злочинності. *Матеріали Круглого столу «Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності»*. ДДУВС, 22.05.2020. С. 45-48.
43. Курепін В. М. Воєнні конфлікти, як глобальні екологічні проблеми суспільства. *Педагогічні інновації* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, м. Миколаїв, 28-29 квітня 2021 р. Миколаїв : МНАУ, 2021, С. 156-158.
44. Куроп'ятник О. Ескалація ядерного протистояння США та Росії у контексті російсько-української війни. Доповідь. Київ : Майдан закордонних справ. Червень 2015. 41 с.
45. Кучик О., Гогоша О. Геополітичні виміри військово-політичних інтересів РФ у російсько-українському конфлікті. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2016. Випуск 39. С. 46-52.
46. Литвиненко О., Горбулін В. Європейська безпека: можливий шлях послабити виклики та загрози. *Дзеркало тижня*. 2009. №43. URL: https://zn.ua/ukr/international/evropeyska_bezpeka__mozhliviy_shlyah_poslabiti_vikliki_i_zagrozi.html (дата звернення: 05.11.2021).
47. «Литвин хоче, щоб Будапештський меморандум був ратифікований країнами-учасницями». NewsRu.ua. 2009. 15 квітня URL:

<http://www.newsru.ua/arch/ukraine/15apr2009/memor.html> (дата звернення: 05.11.2021).

48. Лоссовський І. Є. До 20-ї річниці будапештських «гарантій»: агресія Росії проти України як фактор ерозії міжнародно-правових режимів нерозповсюдження. *Зовнішні справи*. 2014. № 11. С. 6–11

49. Лоссовський І. Міжнародно–правовий статус Будапештського меморандуму: договір, обов’язковий для виконання всіма його сторонами. Київ, 2015. 124 с.

50. Лукашук И.И. Современное право международных договоров: В 2-х т. Том 1. Москва, 2004. 658 с.

51. Львова Є.О. Розвиток правових механізмів забезпечення і захисту прав та свобод людини і громадянина в екстремальних умовах глобалізації. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2016. № 1 (33). С. 77-82.

52. Магда Є. «Третій Мінськ іде. Чого чекати на Донбасі». Корреспондент.net. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4031351-tretiiminsk-ide-choho-chekaty-nadonbasi> (дата звернення: 05.11.2021).

53. Міжнародне публічне право. Міжнародний захист прав людини: Посібник для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання / ред. Т.Л. Сироїд. Харків, 2018. 292 с.

54. Орлик О. Д. Міжнародне співробітництво у сфері правоохоронної діяльності. Херсон : ХДУ, 2020. 70 с.

55. Орлик О. Д., Волкович О. Ю. Реформування правової сфери країни у відносинах Україна – НАТО в 2019-2020 роках. Роль інтеграційних процесів у формуванні національних правових систем. *Матеріали I Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*. Том II. Херсон : Херсонський державний ун-т, 2020. 343 с.

56. Павленко А. Мина замедленного действия. *Зеркало недели*. 2005. 5 августа URL: <https://zn.ua/gazeta/issue/547> (дата звернення: 05.11.2021).

57. Панов В.П. Международное уголовное право. Учебное пособие Москва : Инфра-М, 1997. 320 с.

58. Пашков М. Неоголошена війна. Військо України. URL: <http://viysko.com.ua/journal/neogoloshena-vijna/> (дата звернення: 05.11.2021).
59. План дій країн-членів НАТО та партнерів щодо боротьби з тероризмом (ПДБТ) URL : https://www.nato.int/cps/ru/natohq/topics_50084.htm (дата звернення: 19.11.2021).
60. Попович Т. Мюнхен з Путіним і без: ідеї «руського міра» проголошені 14 років тому. Укрінформ. 31 травня 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3197052-munhen-z-putinim-i-bez-ideirussskogo-mira-progoloseni-14-rokiv-tomu.html> (дата звернення: 19.11.2021).
61. Сабрі К. Н. Інформаційно-іміджевий аспект гібридної війни. *Молодий вчений*. 2018. № 5(1). С. 206-210
62. Сазонова К. Пацифізм и разоружение как ключевые парадигмы международного права: недостижимая утопия или насущная необходимость? *Международное право*. 2019. №1. С. 25-29.
63. Святун О. Будапештський меморандум та його співвідношення з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї. *Віче*. 2014. №20. С. 15-20.
64. Сироїд Т.Л. Міжнародне публічне право: підручник. Одеса : Фенікс, 2018. 744 с.
65. Стогнієнко К. В. Будапештський меморандум: передумови, сутність та наслідки; ОНУ ім. І.І. Мечникова, Ф-т міжнар. відносин, політології та соціології, Каф. міжнар. відносин. Одеса, 2018. 55 с.
66. «Руський мір» у системі загроз регіональній та глобальній безпеці URL: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/35937/LexInform_1.pdf?sequence=3 (дата звернення: 05.11.2021).
67. Талалаев А.Н. О кодификации международного договорного права. *Советский ежегодник международного права*. 1962. №5. С. 182.
68. Требін М. Гібридна війна як нова українська реальність: URL: https://www.ukrsocium.org.ua/Arhiv/Stati/us-3_2014/113-127_pdf (дата звернення: 05.11.2021).

69. Федунь О. В. Інституціоналізація охорони зовнішніх кордонів Європейського Союзу. *Політикус : науковий журнал*. 2020. № 4. С. 139–145.
70. Цевельов О. Є. Методичні основи оцінки загроз у сфері прикордонної безпеки. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: військові та технічні науки*. 2016. № 3 (69). С. 141-153.
71. Шантаж із ядерною зброєю: що стоїть за Зе-питанням про Будапештський меморандум URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/10/19/7115465/> (дата звернення: 05.11.2021).
72. Ющенко готовий повернути Україні ядерний статус. *Обозреватель*. 2009. 1 вересня URL: <http://obozrevatel.com/news/2009/9/1/213049.htm> (дата звернення: 05.11.2021).
73. Burns R. *The Challenges of Nuclear Non-Proliferation*. Lanham MD: Rowman & Littlefield, 2015. 238 p.
74. Carlson J. *Nuclear Weapons: The State of Play*. Ed. by R. Thakur, G. Evans. Canberra: Paragon, 2013. 269 p.
75. Evans G. *Eliminating Nuclear Threats. A Practical Agenda for Global Policymakers. Report of the International Commission on Nuclear Non-proliferation and Disarmament*. Canberra: Paragon, 2009. – 294 p.
76. Merezhko O. Crimea's Annexation in the Light of International Law. A Critique of Russia's Legal Argumentation. *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*. № 2. 2016. С. 38-89
77. Pifer S. Ukraine crisis' impact on nuclear weapons URL: <http://edition.cnn.com/2014/03/04/opinion/pifer-ukraine-budapest-memorandum/> (дата звернення: 05.11.2021).
78. Ritchie M. *US Nuclear Weapons Policy after the Cold War: Russians, 'Rogues' and Domestic Division*. New York: Routledge, 2009. 226 p.

ДОДАТКИ

Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї

Дата підписання: 05.12.1994

Дата набуття чинності: 05.12.1994

Україна, Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки, вітаючи приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (995_098) як держави, що не володіє ядерною зброєю, беручи до уваги зобов'язання України ліквідувати всю ядерну зброю, що знаходиться на її території, у визначений період часу, відзначаючи зміни ситуації в галузі безпеки в усьому світі, включаючи закінчення холодної війни, що створили умови для глибоких скорочень ядерних сил, підтверджують таке:

1. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ (994_055) поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України.

2. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують їх зобов'язання утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, і що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, крім цілей самооборони або будь-яким іншим чином згідно зі Статутом Організації Об'єднаних Націй (995_010).

3. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ(994_055) утримуватись від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином отримати будь-які переваги.

4. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують їх зобов'язання домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй з метою надання допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (995_098), що не володіє ядерною зброєю, в разі, якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї.

5. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують щодо

України їх зобов'язання не застосовувати ядерну зброю проти будь-якої держави-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (995_098), що не володіє ядерною зброєю, крім випадку нападу на них самих, їхні території чи їхні підопічні території, їхні збройні сили або на їхніх союзників з боку такої держави спільно або в союзі з державою, яка володіє ядерною зброєю.

6. Україна, Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки будуть проводити консультації у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої постає питання стосовно цих зобов'язань.

Цей меморандум набуває чинності з моменту підписання.

Підписано у чотирьох рівно автентичних примірниках українською, англійською та російською мовами.

Будапешт, 5 грудня 1994 року.